

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

LARA PEČJAK
MENTOR: DOC. DR. PETER STANKOVIČ

**SPOMINI NA JUGOSLAVIJO IN
JUGONOSTALGIJA MED MLADIMI**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2005

Za pomoč pri diplomski nalogi se zahvaljujem
doc. dr. Petru Stankoviču in izr. prof. dr. Mitji Velikonji,
za inspirativne pogovore Nini, za vzpodbudo pa Mihi.

KAZALO VSEBINE

1. UVOD.....	5
2. TEORETIČNA IZHODIŠČA.....	7
2.1. SPOMIN.....	7
2.1.1. INDIVIDUALNI IN KOLEKTIVNI SPOMIN.....	9
2.1.2. SOCIALNI SPOMIN.....	11
2.1.3. SOCIALNI SPOMIN IN ZGODOVINA.....	13
2.1.4. SPOMIN IN NOSTALGIJA.....	14
2.2. IZVOR IN RAZVOJ POJMA NOSTALGIJA.....	16
2.2.1. PREDMET NOSTALGIJE IN NJENE ZNAČILNOSTI.....	18
2.2.2. POMENI IN VLOGE NOSTALGIJE.....	21
2.2.3. ARTIKULACIJA NOSTALGIJE.....	22
2.3. POSTSOCIALISTIČNA NOSTALGIJA.....	24
2.3.1. ZANIMANJE ZA "BALKAN" ALI JUGONOSTALGIJA V SLOVENSKEM PROSTORU?.....	27
2.3.2. "BALKANSCENA".....	30
2.3.3. DRUGI NAČINI ARTIKULACIJE JUGONOSTALGIJE.....	33
3. SPOMINI NA JUGOSLAVIJO IN JUGONOSTALGIJA MED MLADIMI.....	35
3.1. METODA RAZISKOVANJA.....	35
3.2. PREDMET PREUČEVANJA.....	36
3.3. STRUKTURA PREUČEVANEGA VZORCA.....	37
3.4. ANALIZA PRIPOVEDI O PRETEKLOSTI.....	38
3.4.1. PODOBA PRETEKLOSTI IN ZNAČILNOSTI NOSTALGIČNEGA DISKURZA.....	39
3.4.2. VPLIV (DRUŽINSKEGA) OKOLJA NA PREDSTAVE MLADIH O PRETEKLOSTI....	43
3.4.3. SPOMINI NA JUGOSLAVIJO IN KONTEKST NJIHOVE ARTIKULACIJE.....	45
3.4.4. JUGOSLOVANSKI SIMBOLI – NJIHOVA VLOGA IN POMEN.....	49
3.4.5. ARTIKULACIJA JUGONOSTALGIJE V OKVIRU "SUBKULTURNE SCENE".....	53

3.4.6. PREDMET NOSTALGIJE IN NJENA DEFINICIJA.....	57
4. ZAKLJUČEK.....	60
5. PRILOGA.....	65
6. VIRI IN LITERATURA.....	67

1. UVOD

Dolgo sem se ukvarjala z izborom teme, saj sem imela nenehno občutek, da mora biti diplomska naloga družbeno relevantna, da mora obravnavati aktualno, po možnosti perečo družbeno problematiko, za katero mora iskati konkretne rešitve. Najprej sem razmišljala o problematiki avtohtonih in priseljenih manjšin v Sloveniji, nato o dominantnem medijskem diskurzu o popularni na eni in t. i. visoki kulturi na drugi stani. Nekega četrtega pa me je pot zanesla na Delavsko-punkersko univerzo na Metelkovi, kjer je imel dr. Mitja Velikonja referat na temo jugonostalgije. To sicer ni bilo moje prvo srečanje s tem pojmom, je bilo pa vsekakor moje prvo srečanje s strnjnim teoretičnim pristopom k analizi njegovih pomenov in pojavnosti.

Z jugonostalgijo se že od najstniških let srečujem fragmentirano skozi pripovedi o "dobrih starih časih" ter preko specifičnih emocij, ki jih generirajo spomini na preteklost ali pa stik s predmeti, podobami in z glasbo iz obdobja nekdanje Jugoslavije. Po tistem referatu pa sem prvič pomislila, da bi bil lahko ta pojav tudi sociološko relevanten predmet raziskovanja. Nostalgija po socialističnem obdobju se namreč pojavlja v specifičnih trenutkih in manifestira na raznotere načine v vseh nekdanjih socialističnih vzhodnoevropskih državah, ne glede na njihovo preteklost, sedanost ali usmeritve v prihodnosti.

Pojav je zanimiv tudi zaradi svoje večplastnosti. Nostalgija je lahko intimno občutenje ali kolektivno čustvo, nedolžno poigravanje s preteklostjo ali ideološka manipulacija. Lahko je povezana z osebnim izkustvom ali pa gre za nostalgično obujanje daljne preteklosti in dogodkov, ki so se zgodili veliko pred našim rojstvom. Je čustvo mladih in starih, ne glede na družbeni položaj ali politično opredeljenost. Pojavlja se lahko v popularnem in uradnem diskurzu ter nosi negativne in pozitivne konotacije. Lahko gre za način bega pred sedanostjo ali pa alternativo, tudi upor proti etabliranim diskurzom; lahko je imidž ali pa način življenja itd.

Zanimiv se mi zdi predvsem pojav jugonostalgije med mlado generacijo, rojeno po Titovi smrti, ki je v nekdanji Jugoslaviji preživela svoje otroštvo. Jugonostalgijo pri tem razumem kot nekritično refleksijo preteklosti, pri čemer spomini na preteklost ustvarjajo samo pozitivna čustva, podoba o preteklosti pa je prav tako skrajno pozitivna. Negativne plati so prezrte ali upravičene. V nalogi predpostavljam, da je jugonostalgija med mladimi navzoča, zanima pa me, kakšne so njene značilnosti, kdaj in zakaj se pojavlja ter kako se manifestira.

V teoretičnem delu naloge se bom tako ukvarjala predvsem s pojmi (socialni) spomin, nostalgija in jugonostalgija, pri čemer se bom osredotočila na njihove značilnosti in pomene.

V praktičnem delu pa bom z metodo poglobljenega intervjuja ugotavljala, kakšno podobo imajo mladi Ljubljanci o svoji preteklosti in kako so si jo izoblikovali; ali so nostalgичni in kaj je predmet njihove nostalgije. S pomočjo intervjuja, ki v tem primeru predstavlja kontekst, znotraj katerega informatorji artikulirajo svoje spomine, bom torej poskušala identificirati nostalgичne prvine podobe, ki so si jo izoblikovali o preteklosti oziroma predstaviti značilnosti nostalgичnega diskurza o njej.

Z odnosom prebivalcev vzhodnoevropskih držav do lastne socialistične preteklosti se ukvarja vedno več avtorjev. Teme se lotevajo različno: najpogoste razpravljajo o spominu, redkeje uporabljajo pojem nostalgija. Zavedam se, da bi lahko svojo diplomsko temo zastavila tudi drugače: lahko bi se ukvarjala zgolj s spominom in spominjanjem preteklosti pri mladih in se s tem v celoti izognila uporabi pojma nostalgija, ki v uradnem in popularnem diskurzu nosi negativen prizvok. S tem bi se izognila tudi njegovi težavni umestitvi v odnosu do spomina, čemur se po mojih ugotovitvah izogiba večina literature na to temo. Vendar se mi zdi, da bi k obravnavi tako specifičnega odnosa, ki ga do lastne preteklosti vzpostavlja velik del prebivalstva nekdanjih komunističnih držav, pristopali preveč splošno, če bi ga skušali razlagati le v kontekstu procesov spominjanja. Ta odnos, njegovo vsebino in manifestacije, po mojem mnenju lahko označimo s pojmom nostalgija. Pri tem ne gre samo za reprodukcijo in artikulacijo specifičnih (pozitivnih) spominov, ampak lahko v nekaterih primerih govorimo celo o življenjskem stilu oziroma o "subkulturni sceni" (prim.: Velikonja, 1999: 18–20).

S pojmom jugonostalgija v nalogi označujem vrsto nostalgije po socialističnih časih, značilno za področje nekdanjih jugoslovanskih republik. Vsi trije pojmi – spomin, nostalgija in jugonostalgija – so izredno kompleksni, prepleteni in se izmikajo strogim enoznačnim definicijam. Na začetku jih bom predstavila skozi različne teoretične predpostavke ter jih skušala umestiti v medsebojne odnose.

2. TEORETIČNA IZHODIŠČA

Preden spregovorim o nostalgiji, moram najprej predstaviti nekatere teoretične koncepte, ki se navezujejo na procese spominjanja ter transformacijo in transmisivnost spomina. To področje se mi zdi pomembno osvetliti zato, ker je nostalgija po mojem mnenju modaliteta spomina. Je oblika spomina oziroma način spominjanja z visoko stopnjo selektivnosti. Pri nostalgiji gre za način obravnavanja preteklosti s specifično "uporabo" spominov. Nostalgčni diskurz se razkriva z artikulacijo spominov, največkrat v medsebojni primerjavi in vrednotenju preteklosti in sedanjosti. Za ugotavljanje vzrokov njenega pojavljanja in ohranjanja, načinov njenega delovanja, pomenov in artikulacije moramo zato najprej razumeti, kako deluje spomin.

2.1. SPOMIN

Tu se ne nameravam ukvarjati z vprašanjem, kaj je spomin, temveč kako nastaja in se spreminja, kako deluje in v čem je njegov pomen. Spomin je vedno navzoč in "prežema vsak aspekt našega mentalnega življenja, od najbolj abstraktnega in kognitivnega do najbolj fizičnega in nezavednega" (Fentress and Wickham, 1992: 4). Ko se spominjamo, predstavimo sebe: "Smo, česar se spominjamo", poudarjata James Fentress in Chris Wickham (prav tam: 7).

Vedno se spominjamo znotraj konkretnih okoliščin. Spomine lahko obudi stik s kakšno stvarjo, predmetom ali podobo iz preteklosti, lahko se obujajo v interakciji z drugimi ljudmi ali pa jih obudi določeno izkustvo v sedanjosti, ki ga reflektiramo in ovrednotimo s pomočjo spominov, tako da ga primerjamo s podobno izkušnjo iz preteklosti. Pri raziskovanju spominov moramo zato upoštevati tudi kontekst spominjanja, torej čas, prostor in okoliščine, v katerih se spomini obujajo. Opozoriti pa moram, da pri tem pravzaprav ne gre za obujanje spominov na dogodke, kot so se resnično zgodili. Znotraj tega konteksta namreč spomini nastajajo in se spreminjajo, saj "vsakič, ko se spominjamo, spomin znova spremenimo" (Lowenthal, 1995: 209). Spremeni ga tudi verbalna artikulacija, ker s pripovedovanjem spominov "ne preoblikujemo samo stare, temveč ustvarjamo novo preteklost" (prav tam: 210). Spomini tako niso neposredni odsevi preteklosti, temveč "eklektične, selektivne

rekonstrukcije, osnovane na poznejših dejanjih in percepcijah ter na nenehno spreminjajočih se kodah, s katerimi opišemo, simboliziramo in klasificiramo svet okoli nas" (prav tam).

Čeprav pri spominih ne gre za obujanje nekih "objektivnih", realnih dogodkov, pa jim kljub temu verjamemo, ker verjamemo, da so bili "posneti" v tistem času – imajo torej status očitvidca. Spomini so na videz verodostojni tudi zato, ker se njihovim nosilcem zdijo konsistentni. Četudi se posamezni spomini pogosto izkažejo za napačne ali celo izmišljene, o njih ne dvomimo, ker so med seboj predobro povezani, da bi jih lahko zavrnili kot iluzijo. Poleg tega pa tudi "ne moremo dvomiti o vseh naših spominih, drugače sedanje izkustvo ne bi imelo nobenega smisla" (Lowenthal, 1995: 200).

Vendar pa ni samo sedanost tista, ki vpliva na procese spominjanja in s tem na samo preteklost. Tudi sedanost izkušamo v povezavi s preteklostjo, saj se "to, kar doživljamo danes, umešča v okvir naših spominov" (Halbwachs, 2001: 24). "Vsak prizor, vsaka izjava in dejanje ohranja rezidual iz prejšnjih časov" (Lowenthal, 1995: 185). Vse naše sedanje zavedanje je osnovano na preteklih percepcijah in dejanjih: "Mi smo v vsakem trenutku vsota vseh naših trenutkov, produkt vseh naših izkušenj" (Medilow v Lowenthal, prav tam).

V soodvisnost preteklosti in sedanosti pa se vpleta še tretja komponenta – prihodnost¹. Vsak posameznik kot član neke skupnosti oblikuje svoja sedanja pričakovanja, aspiracije in cilje s pomočjo preteklosti in prihodnosti. Zato tudi med njima obstaja nekakšna soodvisnost: ne samo da prihodnost temelji na preteklosti, ampak tudi "preteklost sooblikuje slutnja o prihodnosti" (Vodopivec, 2005), pri čemer gre za že omenjeni kontekst spominjanja, ki vpliva na spomine. Ljudje namreč v sedanosti delujemo na podlagi izkušenj iz preteklosti in ciljev, ki si jih zastavimo za prihodnost. Na takšen način in znotraj tega konteksta, kadar se spominjamo, preoblikujemo tudi spomine.

Obujanje preteklosti poudari pomanjkljivosti in prednosti sedanosti, "sposobnost spominjanja in identifikacije s preteklostjo daje našemu obstoju pomen, namen in vrednost" (Lowenthal, 1995: 41). Primarna funkcija spomina torej ni ohranitev preteklosti, temveč "njena prilagoditev do te mere, da z njo obogatimo in manipuliramo sedanost" (Hunter v Lowenthal, prav tam: 210). Spomin daje stabilnost in varnost v toku sprememb, ki označujejo moderno življenje: "Pojavlja se kot zaščita v toku modernosti in posreduje med sedanostjo in preteklostjo, med jazom in drugim" (Halbwachs, 2001: 53).

---

¹ Tudi številni avtorji poudarjajo, da gre pri spominu za soodvisno združitev več zamišljenih časovnih okvirov, tako sedanosti, preteklosti kot tudi projekcije v prihodnost (glej npr.: Connerton, 1989; Halbwachs, 2001; Hutton, 1993; Lowenthal, 1995)

Spomin pa je tudi – kakor opozarja Christian Sebastiani – subverzivno dejanje: sedanji diskurzi, ki oblikujejo pogled na zgodovino, imajo nalogo oziroma vlogo, da zagotovijo kontinuiteto in legitimirajo prihodnost (Vodopivec, 2005). Moč spomina je tako v kontinuumu, ohranja pa se skozi sedanje vsakdanje prakse.

Kot smo že ugotovili, se pogled na preteklost in njeno doživljanje nenehno preoblikujeta in spreminjata. Nove ideje in izkušnje, ki se pojavljajo v kontradikciji s starimi, spomin redefinirajo in rekonstruirajo (Fentress and Wickham, 1992: IX). Tako spominjanje ne poskuša le reflektirati preteklosti, temveč jo tudi sublimira. Pri tem se spominjanje kaže kot nenehno pogajanje oziroma kot "simbolična resolucija konfliktov", ki izhajajo iz zgodovine in družbe (Bahloul, 1996: 133).

Kakor opozarja Nina Vodopivec, v sodobni popularni nacionalistično-konstruktivistični literaturi spomin pogosto razumejo kot orodje, s katerim vladajoča oblast manipulira z družbo; različne socialne in politične skupine ga uporabljajo, a tudi zlorabljajo v različne namene. Spomin prispeva tako k političnemu in medetničnemu razumevanju kot tudi nerazumevanju in sovraštvu med ljudmi (Vodopivec, 2005). Lahko ima različne vloge v različnih domenah družbenega življenja in različne pomene v življenjih posameznikov.

2.1.1. INDIVIDUALNI IN KOLEKTIVNI SPOMIN

Avtorji, ki se ukvarjajo s spominom, pogosto razlikujejo njegove nosilce: posameznika, skupino, skupnost, narod itd.² Tako govorijo o individualnem, kolektivnem, socialnem, nacionalnem, kulturnem spominu itd. V literaturi o skupnem spominu srečujemo različne konceptualizacije, pri čemer pa gre pogosto za različna poimenovanja, redko za različne poudarke.

Pogosto lahko zasledimo tudi razlikovanje med osebnim in skupnim spominom oziroma individualnim in kolektivnim spominom. Sama se s tem v nalogi ne nameravam podrobneje ukvarjati, saj me zanima predvsem nastajanje, preoblikovanje in transmisivnost spomina, po drugi strani pa se mi tudi zdi, da se ti koncepti med seboj prepletajo, zato je individualni spomin nemogoče ostro razmejiti od skupnega. Vseeno pa je treba malce osvetliti to dilemo:

David Lowenthal na primer meni, da je preteklost, ki si jo zapomnimo, kolektivna in individualna. Vendar je spomin kot oblika zavesti v celoti osebni: "Priklicujemo si samo naše

---

² glej: Halbwachs, 2001; Fentress and Wickham, 1992

osebne izkušnje in preteklost, ki si jo zapomnimo, je samo naša" (Lowenthal, 1995: 194). Opozarja pa, da nam je bilo veliko dogodkov, za katere mislimo, da jih obujemo iz naše osebne izkušnje, v resnici povedanih in so potem postali neločljiv del našega spomina. Spomine drugih ljudi potrebujemo za potrjevanje in ohranjanje svojih: "Spomini se konstantno dopolnjujejo s tistimi od drugih (...) Potrjevanje spominov le-te izostri in pospeši njihovo obujanje (...) Dogodki, ki jih poznamo samo mi, so težje obujeni" (prav tam: 196).

Tudi Maurice Halbwachs meni, da so v kolektivnem spominu neke skupine oziroma skupnosti v ospredju dogodki in izkušnje, ki se dotikajo večjega števila njenih članov: "... spomini, ki jih najtežje evociramo so tisti, ki zadevajo samo nas" (2001: 50). Vendar pa opozarja, da so naši spomini kolektivni, čeprav smo bili v dogodke vpeti sami: "V resnici namreč nikoli nismo sami" (prav tam: 24). V tem smislu je vsak spomin produkt kolektivnega. Tudi na videz najbolj osebni individualni spomin oziroma kognitivni proces spominjanja je družbeno pogojen.

Čeprav je nosilec skupnega spomina neka skupina ljudi, pa se spominjajo posamezniki kot člani te skupine. Zato Halbwachs meni, da je vsak posameznik udeležen v dveh vrstah spominov: individualnih in kolektivnih³ (2001: 55). Osebni spomini se sicer navezujejo na samo nam poznane okoliščine, dogodke, dejanja in občutke, so torej subjektivni, vseeno pa niso povsem izolirani ali zaprti, saj "je tudi posameznikovo življenje prepleteno z življenjem skupnosti, katere član je" (prav tam).

Osebne spomine večinoma evocirajo kakšni drugi spomini ali dogodki, pri čemer se individualni spomin opre na referenčni okvir oziroma na "orientacijske točke" (prav tam: 56), ki so del neke kolektivnosti, skupine in brez katerih delovanje individualnega spomina ni mogoče. Ta skupni referenčni okvir spomina pa ni sestavljen zgolj iz "letnic, imen in formul, temveč predstavlja miselni in izkustveni tok, v katerem lahko vedno znova odkrijemo svojo preteklost, ki je prepletena z njimi" (prav tam: 58). Kolektivni spomin zato "zaobjema individualni spomin, vendar se ne stopi z njim. Razvija se po lastnih pravilih in občasno vključuje tudi individualne spomine, ki pa se spreminjajo in spremenijo, takoj ko so vpeti v celoto, ki ni več osebna zavest" (prav tam: 56).

Tudi Borut Brumen meni, da posameznik ne sprejema realnosti samo z jezikom in drugimi kulturnimi kodami, temveč dojema resničnost kot tako tudi zato, ker mu je tako posredovana. Osebni, individualni spomini imajo zato že v svojem temelju socialne nastavke, vendar kljub temu ostajajo to spomini posameznika, ki jih sprejema in dojema iz svojega

---

³ Poimenuje jih tudi: notranji/interni in zunanji; osebni in družbeni; avtobiografski in zgodovinski spomini (Halbwachs, 2001: 55).

lastnega zornega kota, vse dokler jih ne artikulira in začne deliti z drugimi člani svoje skupine oziroma skupnosti. Takrat postanejo osebni spomini tudi kolektivni in tako del kolektivnega imaginarija in vedenja o skupini oziroma skupnosti. Zato lahko vsak posameznik svoje spomine obravnava kot del lastne, individualne osebnosti, nekatere spomine, ki so skupni s spomini drugih, pa lahko včasih vpne v subjektivno dožemanje in jih tako na neki način "poosebi" (2000: 26–27).

Življenje vsakega posameznika v skupnosti je tako prepleteno s spomini, ki so skupni njenim članom. Vsak individualni spomin je zato potencialni skupinski spomin in s tem neke vrste "razgledna točka" (Halbwachs, 2001: 59), spreminjajoča se glede na položaj, ki ga zavzemamo. Posameznik lahko zato razmišlja in se pogovarja o dogodkih, ki so se zgodili davno pred njegovim rojstvom, ki so se zgodili nekemu drugemu in nimajo z njim kot posameznikom na videz nobene zveze. Omogočajo mu takšno dožemanje preteklosti, ki ni del uradnega diskurza, vendar ga vsak posameznik potrebuje, da umesti sebe v skupnost in družbo (Brumen, 2000: 28). Po Halbwachsovih besedah: "... ob (na)pisani zgodovini obstaja še živa zgodovina, ki se ohranja ali obnavlja skozi epohe. V njenem okviru je mogoče odkriti vrsto nekdanjih tokov, ki so samo navidezno izginili" (2001: 70). Nosilec teh na videz izgubljenih in pozabljenih informacij je skupni spomin, s pomočjo katerega lahko svoje osebne spomine vpne v širši kontekst skupnosti.

2.1.2. SOCIALNI SPOMIN

S pomočjo kolektivnega oziroma skupnega spomina, si vsaka skupina ustvarja lastno podobo socialnega sveta, v katerem živi. Zato ima kolektivni spomin socialni pomen in ga lahko poimenujemo tudi "socialni spomin" (Brumen, 2000: 28).

O socialnem spominu govorita tudi James Fentress in Chris Wickham, ki pa pojem vpeljeta kot kritiko Halbwachsovega koncepta kolektivnega spomina, ki ga je le-ta razvil na temelju Durkheimovih predpostavk: s poudarjanjem kolektivne narave družbene zavesti Halbwachs dokaj zanemari vprašanje, kako se lahko posamezna zavest nanjo navezuje. Iz tega sledi koncept nekakšne kolektivne zavesti, ki ni povezana z dejanskimi miselnimi procesi posameznikov. Pri elaboraciji tega koncepta obstaja nevarnost redukcije posameznika na raven nekakšnega avtomata, ki pasivno uboga interiorizirano kolektivno voljo (Fentress and Wickham, 1992: IX). Zato Fentress in Wickham ob upoštevanju individualne ravni namesto "kolektivnega spomina" vpeljeta pojem "socialnega spomina" (prav tam, X).

Boštjan Šaver ugotavlja, da bi Halbwachsovi teoretski konstrukciji lahko oporekali tudi v luči Pierra Noraja, ki meni, da se je pojem spomina v postmoderni družbi izbrisal skupaj z zatonom velikih narativnih okvirov: "Zaton nacionalne ideje in transcendenca sodobnega prostora naj bi zarisala tudi konec kolektivnega spomina" (Šaver, 2002: 65).

Tudi po mojem mnenju je primernejša uporaba pojma socialni spomin, ker "kolektivno" preveč asociira na "družbeno" in s tem durkheimovsko družbo "sui generis", medtem ko "socialni spomin" opozarja na specifičnost spominov in spominjanja znotraj kontekstov različnih socialnih okolij, razmer, statusov itd.

Kot smo že ugotovili, so spomini subjektivni, hkrati pa strukturirani z jezikom, vzgojo, učenjem, opazovanjem, s skupnimi oziroma kolektivnimi idejami in izkušnjami, ki jih delimo z drugimi. Razmerje med osebnim in skupnim spominom je relativno, "naši spomini niso eno ali drugo, temveč so mešani, sestavlja jih tako personalni kot družbeni aspekt" (Fentress and Wickham, 1992: 7).

Spomin je lahko socialen, samo če je transmisiven (prav tam: 47), to pa seveda pomeni, da ga je treba najprej artikulirati. Zato lahko rečemo, da socialni spomin nastaja med komunikacijo.⁴ Posamezniki znotraj družbene skupine posredujejo tiste spomine, ki imajo za njene člane nek smisel in jim zato pripisujejo poseben pomen. Te skupine torej konstruirajo svojo podobo sveta, tako da vzpostavljajo dogovorjene verzije preteklosti s komunikacijo in ne zgolj na podlagi nekega osebnega videnja ali zapisanih zgodovinskih dejstev. Socialni spomin je torej artikulirani spomin, pri čemer pa ne gre vedno za verbalno artikulacijo. Jan Vansina trdi, da se spomin prenaša, ohranja in artikulira tudi z rituali, obredi in s ceremonijami (Fentress and Wickham, prav tam). Tudi Connerton meni, da podobo preteklosti in vednost, ki jo hranimo o njej, prenašamo in vzdržujemo prek ritualnih praks in komemorativnih ceremonij, pri čemer je ta "performativna memorija družbe telesna memorija", ki je bila do sedaj potisnjena v ozadje (1989: 69).

Pri verbalni artikulaciji spominov moramo biti pozorni na že omenjeni kontekst, znotraj katerega se spomin izoblikuje in ki ga Elizabeth Tonkin poimenuje "žanr" (Tonkin, 1998). Gre za določena pravila oziroma gramatiko diskurzov, ki opredeljujejo in oblikujejo osebne pripovedi: "Žanr je raven diskurza, ki organizira in oblikuje interpretacije, je niz interpretacij, s katerimi pripovedovalci posredujejo zgodbo in jo poslušalci razumejo" (prav tam: 2). Zgodba postane razumljiva šele, ko identificiramo elemente žanra: čas in prostor pripovedovanja, uporabo jezika, status pripovedovalca, itd.⁵

⁴ glej: Halbwachs, 2001; Fentress and Wickham, 1992; Lowenthal, 1995; Tonkin, 1998

⁵ prim.: Brumen, 2001: 195

Spomin torej ni mehanizem, ki kopira in skladišči informacije, temveč zajema proces redukcije, spreminjanja in oblikovanja novih idej, je "proces aktivnega rekonstruiranja in redefiniranja" (Fentress and Wickham, 1992: 40). Spominu daje pomen kontekst, znotraj katerega nastaja, in če se spremeni kontekst, se spremeni tudi spomin, nekatere stvari pa utonejo v pozabo. Pozaba je nujna že zaradi fizične zmogljivosti skladiščenja informacij v možganih, je pa tudi "predpogoj za spomin" (Halbwachs, 2001: 36), "del spomina" (Rihtman, 2000: 31) in omogoča, da "vnašamo red v kaos" (Lowenthal, 1995: 204).

Fentress in Wickham poudarjata, da je spomin aktivno iskanje smisla. Zato pri pozabi ne gre toliko za izgubo specifičnih informacij, kakor za to, da jih socialni spomin namenoma spregleda (1993: 73). Po mnenju Ernesta Renana in Benedicta Andersona je zgodovinska amnezija bistvena sestavina narodne identitete in narodnostnega načela nasploh (Zei, 2000: 195).

Socialni spomin ljudi med seboj povezuje, zagotavlja skupinsko identiteto, daje smisel njeni preteklosti in definira njene aspiracije za prihodnost. Je vir družbene vednosti (vedenja) in temelj, na katerem družba razvija svoja znanja. Kot ugotavljata Fentress in Wickham, je spomin del zavestne refleksije in prav zaradi tega moramo skupine obravnavati v kontekstu njihovih tradicij in raziskovati, kako same interpretirajo svoje "duhove preteklosti" in jih uporabljajo kot vir znanja oziroma vednosti (1992: 26).

2.1.3. SOCIALNI SPOMIN IN ZGODOVINA

Tu bi opozorila še na eno razlikovanje, in sicer med spominom in zgodovino. Nekateri poudarjajo, da je preteklost individualno gledano spomin, kolektivno pa zgodovina (prim. Brumen, 2000: 25). Toda niti spomin niti zgodovina "nista realna, oba sta fundamentalna konstrukta in pomembna drobca identitete" (Jenkins v Brumen, prav tam).

Avtorji pri razlikovanju skupnega spomina in zgodovine pogosto poudarjajo, da je zgodovina politično in ideološko konstruirana. Skupni spomin tako na neki način predstavlja alternativo zgodovini, saj – kakor meni Halbwachs – "označuje družbeno konstrukcijo, oziroma različne družbene konstrukcije, saj posameznik lahko pripada različnim skupinam; napisana zgodovina pa se pojavlja kot instrumentalni izvir kulturne in politične dominacije, ki se ohranja prek institucionalnih interpretacij" (Kramberger, 2001: 241).

Za Christiana Giordana je zgodovina "aktualizirana zgodovina", tj. preteklost, ki se jo bolj ali manj namenoma "mobilizira" v sedanosti. Ta aktualizacija oziroma mobilizacija preteklosti se po navadi izvaja zaradi specifičnih ciljev: sporočanja občutka pripadnosti ali identitete, prenašanja simbolnega ali metaforičnega sporočila drugim družbenim akterjem, stabiliziranja razmerij moči ali družbene neenakosti, upiranja nesprejemljivim razmeram itd. Aktualizirana zgodovina tako ni resnična rekonstrukcija preteklosti, temveč vedno vsebuje nekaj "izmišljenega" ali celo "izumljenega" (Giordano, 2001: 174–177). Lahko jo uporabljajo kot sredstvo dominacije, strategijo upora, objekt identifikacije, element družbene kohezije ali pa je sprožitelj konfliktov (prav tam: 190).

Philippe Aries na primer ugotavlja, da pri zgodovini ne gre za "objektivno" rekonstrukcijo preteklosti, saj perspektive zgodovinarjev sooblikujejo aktualna oblastna razmerja (Hutton, 1993: 97). Tudi Connerton postavlja zgodovinsko rekonstrukcijo bližje politični in znanstveni avtoriteti, s čimer je izpostavljena večjim ideološkim vplivom. Po eni strani je neodvisna od socialnega spomina, po drugi pa okrepljena z njim (Connerton, 1989: 13–15). Takšna zveza omogoča povezovanje različnih lokalnih dogodkov v širšo smiselno celoto, a kot poudarja Françoise Zonabend, je vendarle skupinski spomin "govorica o drugačnosti, ko skupini daje identiteto imetje zgodovine, ki si je ne deli z nikomer" (Brumen, 2000: 32).

Socialni spomin pa ni ločen od zgodovinskih, medijskih ter političnih reprezentacij in diskurzov, temveč se osredotoča prav na relacije med njimi (Vodopivec, 2005). Zato vnaprejšnje ostro razmejevanje med skupnim spominom in zgodovino po mojem mnenju zastira pogled na odnos med njima. Oblikovan spomin skupnosti oziroma skupinsko oblikovane podobe o preteklosti povezujejo ljudi oziroma zagotavljajo skupinske vezi med njimi, se pravi, da je tak spomin lahko prav tako političen, strukturiran in ni odvisen le od dogodkov, ki so jih preživeli posamezniki.

2.1.4. SPOMIN IN NOSTALGIJA

Do sedaj sem razpravljala o oblikovanju, spreminjanju in prenašanju spomina, o njegovem delovanju in pomenih, ki jih ima za posameznika in skupnost. Tudi navzočnost, delovanje in pomene nostalgije oziroma nostalgичnega diskurza lahko razlagamo v okviru spomina in procesov spominjanja, pri čemer pa moramo poudariti specifičnost takšne nostalgичne reminiscence. V naslednjih poglavjih se bom zato ukvarjala z nastankom in

razvojem pojma nostalgija, z njenim "predmetom" in artikulacijo, z njenimi značilnostmi, pomeni in vlogami, ter z vzroki njenega pojavljanja. Ugotavljala bom, kdaj in zakaj se v socialnem spominu pojavlja, ter v kakšni obliki oziroma na kakšne načine se manifestira nostalgичni diskurz.

Najprej pa moramo nostalgijo "locirati" oziroma opredeliti in umestiti v odnosu do spomina, čemur se po mojem mnenju izogiba večina avtorjev. Tisti pa, ki se s tem ukvarjajo, pogosto oba koncepta strogo ločujejo in ju postavljajo v medsebojno nasprotje: "Nostalgija ni spominjanje: pogosto je prav nasprotno; služi za prilagoditev preteklosti sedanji perspektivi" (Kršić v Petrović, *When we were Europe*). Milan Kundera na primer meni, da je "razlika med spominom in nostalgijo v tem, da je bila slednja ustvarjena samo takrat, ko ni bilo več spominov, da bi zapolnili vrzel. (...) Močnejša kot je nostalgija, bolj izpraznjeni so spomini. Ker nostalgija ne povečuje spominske aktivnosti, tudi ne vzbudi spominov" (Ostovich, 2002).

Avtorji pogosto izpostavljajo razliko v načinu razumevanja in vrednotenja sedanjosti – nostalgija naj bi zavračala in obsojala sedanjost zaradi namišljene in idealizirane preteklosti: "Uporabo preteklosti, prepletene s sedanjostjo, lahko imenujemo spomin, zavračanje sedanjosti zaradi imaginarne preteklosti pa nostalgija" (Fritzsche, 2002).

Podobno meni tudi Christopher Lasch: "Razlikovati moramo med nostalgijo in pomirjujočim spominom na lepe čase, ki povezuje sedanjost s preteklostjo in daje občutek kontinuitete. Emocionalna privlačnost lepih spominov ni odvisna od podcenjevanja sedanjosti, kar je značilnost nostalgije. (...) Strogo rečeno nostalgija sploh ne spodbuja spominjanja, saj je preteklost, ki jo idealizira, brezčasna, zamrznjena v nespremenljivi popolnosti. Tudi spomin lahko idealizira preteklost, vendar ne tako, da bi obsojal sedanjost. Iz preteklosti črpa upanje in tolažbo, da bi obogatil sedanjost in se vedro soočil s prihodnostjo" (Lisle, 2001).

Te predpostavke, ki strogo ločujejo oba koncepta, pa po mojem mnenju ne razkrivajo dejanskega odnosa med njima. Menim, da je tudi nostalgija spomin, natančneje specifičen način spominjanja, ki se "aktivira" v določenih razmerah in okoliščinah. Pravzaprav se ne da govoriti ločeno o spominu in nostalgiji. Ne gre za vprašanje, kdaj se spomin konča in kdaj se začne nostalgija. Lahko govorimo o značilnostih spomina, načinih njegove artikulacije in transmisivnosti ter znotraj tega delovanja spomina podrobneje o nostalgiji kot njegovi modaliteti.

Nostalgijo razumem kot obliko spomina oziroma način spominjanja zaradi njunih skupnih značilnosti. Tako nostalgija kot spomin se (pre)oblikujeta in prenašata z artikulacijo, sta selektivna, zaznamuje ju pozaba, imata podobno vlogo in pomen v življenjih

posameznikov in skupnosti itd., razhajata pa se v stopnji svoje selektivnosti: pri nostalgiji gre za obujanje lepih, pozitivnih spominov, njena artikulacija oziroma sam nostalgični diskurz je emocionalno nabit, negativne stvari iz preteklosti so spregledane, pozabljene ali opravičene; spomin pa – splošneje gledano – čeprav je tudi lahko emotiven in pozitiven, vendarle omogoča kritični premislek. Nostalgični diskurz seveda zaznamujejo tudi druge značilnosti, o čemer bom govorila na naslednjih straneh.

2.2. IZVOR IN RAZVOJ POJMA NOSTALGIJA

Beseda "nostalgija" je skovanka dveh grških izrazov: nostos (vrnitev domov) in algos (trpljenje oziroma bolečina).⁶ Beseda ima sicer grške korenine, vendar pa ne izvira iz antične Grčije. Šele leta 1688 jo je zložil švicarski zdravnik Johannes Hofer, ki je verjel, da je mogoče "v moči, s kakršno zveni Nostalgija, prepoznati žalostno razpoloženje, ki izvira iz želje po vrnitvi v rodno deželo" (Boym, 2001: 3).⁷

Beseda nostalgija izhaja torej iz medicine, najprej pa so jo diagnosticirali pri intelektualcih, menihih, vojakih, izgnancih in mornarjih, ki so bili dolgo zdoma. Dojemali so jo kot melanholijo, posebno depresijo, ki se je kazala kot niz fizičnih simptomov, npr. v duševni ali telesni izčrpanosti, izgubi apetita, neaktivnosti, odmiku od družbenega življenja, tudi nagnjenosti k samomoru (prim.: Boym, 2001: 3; Velikonja, Tistega lepega dne). Nostalgija naj bi povzročala blodnje, zaradi katerih človek izgubi stik z resničnostjo. Eden izmed zgodnjih simptomov te bolezni so bili prisluhi in prikazni; nostalgiki so slišali glasove ljubljenih oseb ali jih videli v sanjah. Imeli so sposobnost spominjanja številnih različnih občutkov, okusov, zvokov, vonjev itd.⁸ (Boym, 2001: 4).

Od 18. stoletja naprej je preučevanje nostalgije prešlo iz domene zdravnikov v domeno pesnikov in filozofov. Na simptome bolezni so začeli gledati kot na znake občutljivosti ali kot izraz novega čustva patriotizma. Ni šlo več za to, da bi se epidemija nostalgije pozdravila, temveč da bi se razširila, kolikor mogoče daleč. V odgovor razsvetljenstvu, ki je poudarjalo univerzalnost razuma, so romantiki začeli slaviti

---

⁶ glej: Fritzsche, 2002; Boym, 2001; Pugliese, 1998

⁷ Za opis tega razpoloženja je Hofer predlagal še izraza nosomania in philopatridomania (Boym, 2001: 3).

⁸ Švicarski zdravniki so ugotovili, da nostalgične reakcije pri vojakih sprožajo predvsem domača mamina juha, gosto vaško mleko in ljudski napevi alpskih dolin (Boym, 2001: 4), nostalgične simptome pa lahko ozdravijo opij, pijavke in potovanje v Alpe (prav tam: XIV).

partikularizem čustva. Hrepenenje po domu je postalo osrednji izraz romantičnega nacionalizma (prav tam: 11-12).

Od 19. stoletja naprej se nostalgijo razume tudi kot splošno stanje odtujenosti in ontološke brezdomnosti. Njeni simptomi so podobni tistim melanholije in hipohondrije, vzporejajo pa jo tudi s paranojo in hrepenenjem (Velikonja, Tistega lepega dne).

Nostalgijo pogosto razlagajo kot "stranski učinek modernosti", kot posledico napredka oziroma procesov modernizacije.⁹ Svetlana Boym na primer meni, da je ideja napredka, potem ko je prerasla okvire umetnosti in znanosti in se inkorporirala v ideologijo industrijskega kapitalizma, postala nova teologija "objektivnega časa" (2001: 9). Reinhart Koselleck ugotavlja, da je bil "Napredek prvi izvorno zgodovinski koncept, ki je zreduciral razliko med izkustvom in pričakovanjem na en in edini koncept" (Boym, 2001: 10). Pomembne so postale izboljšave v prihodnosti in ne refleksija preteklosti. Nostalgija v tem smislu predstavlja hrepenenje po skrčenem "prostoru izkustva", ki ne ustreza več novemu "horizontu pričakovanj".¹⁰ Nostalgicne manifestacije so tako stranski učinek teologije napredka (prav tam).

Hitra industrializacija in modernizacija sta povečali intenzivnost človekovega hrepenenja po "počasnejših ritmih preteklosti" (prav tam: 16), kontinuiteti, družbeni koheziji in tradiciji. Ob koncu 19. stoletja je nostalgija prežemala tako javno kot zasebno sfero, se institucionalizirala v narodnih in provincialnih muzejih, z zasebnimi spominskimi zbirkami pa je salonsko kulturo tedanjih izobražencev spreminjala v "obredne komemoracije izgubljene mladosti in priložnosti" (prav tam). Preteklost tako ni bila več neznana ali nepoznana, temveč je postala "dediščina" (prav tam: 15).

Tudi Mitja Velikonja meni, da ni naključje, da se je nostalgija tako izrazito pojavila prav na začetku modernosti "v sodobnih, hitro spreminjajočih se, progresističnih družbah, kjer je edino stanje pravzaprav nenehna tranzicija, edina smer napredka, edina stalnica občutek prehodnosti, biti 'nekje vmes'. V družbah, ki so izgubile tradicionalno dožemanje časa, prostora in družbenosti, zaradi česar naj bi propadala tako družba kot celota kot vsak posameznik v njej" (Velikonja, Tistega lepega dne).

Zgodovinarja nostalgije Jean Starobinski in Michael Roth menita, da se je v 20. stoletju nostalgija sprivatizirala in internalizirala. Hrepenenje po domu se je skrčilo na

---

⁹ glej: Fritzsche, 2002; Lowenthal, 1995; Boym, 2001; Fulford, 2001

¹⁰ Koncepta, ki ju je opredelil Koselleck, predstavljata način človekove internalizacije preteklosti in prihodnosti: "sfera izkustva" je percipirana preteklost, ki omogoča asimilacijo preteklosti s sedanostjo. Nanjo se veže "horizont pričakovanj" – projicirana prihodnost, ki razkriva predstave o prihodnosti. Obe kategoriji sta osebni in medosebni. (Giordano, 2001: 187–188; Boym, 2001: 9–10)

hrepenenje po svojem otroštvu. Tako ne gre toliko za slabo prilagojenost napredku kot za "slabo prilagojenost odraslosti" (Boym, 2001: 53). Immanuel Kant pa je že leta 1798 v svojem delu "Antropologija v pragmatičnem oziru"¹¹ zapisal, da se oseba, ki čuti nostalgijo, v resnici ne želi vrniti v svojo rodno vas, temveč v svoje otroštvo (ali mladost), ki je neke vrste sveta zemlja oziroma čarobni otok, kjer se je čas zaustavil (Lisle, 2001).

2.2.1. PREDMET NOSTALGIJE IN NJENE ZNAČILNOSTI

Natančna definicija predmeta nostalgije je nemogoča, saj je "objekt nostalgije notorično zmuzljiv" (Boym, 2001: XIV). Enkrat gre za hrepenenje po domu, prijateljih, družini, spet drugič po preteklosti, ki ne obstaja več ali pa ni nikoli obstajala. Lahko gre za hrepenenje po nekem drugem prostoru, času, boljšem življenju, po imaginarni ahistorični preteklosti, dobi normalnosti in stabilnosti: "Nostalgik ne hrepeni po preteklosti kakršna je bila, ampak po preteklosti, kakršna bi lahko bila" (prav tam: 351). Roger Rosenblatt meni, da gre pri nostalgiji za "spomin z odstranjeno bolečino". Bolečina je danes, saj "jočemo za pokrajino, ki ni več kar je bila, kar smo mislili da je, ali kar smo upali da bo" (Lowenthal, 1995: 8).

Kakor sem že omenila, se nostalgijo pogosto razlaga kot posledico nezadovoljstva s sedanostjo in strahu pred prihodnostjo: "Nostalgija se pojavlja kot obrambni mehanizem v času pospešenega ritma življenja in zgodovinskih prevratov. Gre za hrepenenje po kontinuiteti v fragmentiranem svetu" (Boym, 2001: XIV).

Sociologa C. M. Cameron in J. B. Gatewood menita, da gre za način upočasnitve oziroma zaviranja časa: "Nostalgija deluje kot psihološka adaptacija razmeram hitrih kulturnih sprememb" (Fulford, 2001). V nasprotju z negotovo sedanostjo, še bolj pa s prihodnostjo, je preteklost varna, že poznana in preizkušena: "Obiskati preteklost, je kakor biti v igri, katere zgodbo že poznamo" (Lowenthal, 1995: 25). Gre za "željo po odhodu iz modernosti, ne da bi jo dejansko zapustili; želimo podoživeti tiste vznemirljive dni prejšnjih let, vendar samo zato, ker smo absolutno prepričani, da so ti dnevi nedosegljivi" (Rosenblatt, prav tam: 7).

Pri nostalgiji gre za izgubo nekdanjega varnega, trdnega, jasnega in "pravilnega" sveta, pri čemer pa je pomembno ravno to, da je ta svet neponovljiv in nepovraten: "Nostalgične

---

¹¹ izvir.: "Antropologie in pragmatischer Hinsicht" – prevod: Košar Aleš, v Phainomena, let. 6, št. 19/20, str. 31–35

podobe ustvarja prav zavedanje, da te ne morejo biti nikoli več uresničene" (Velikonja, Tistega lepega dne).

Nostalgčne podobe oziroma predstave o preteklosti so nekako "fiksirane", nespremenljive in statične. Zaradi svoje nevrnljivosti in zaključenosti delujejo pomirjujoče. Gre za "imaginarne, emocionalne in mitske konstrukcije, tudi Hobsbawmove 'iznajdene tradicije', ki jih ne moremo zamenjati s preverjenimi dejstvi o nekem obdobju, režimu ali osebnosti" (Velikonja, prav tam). Čeprav so njene podobe med seboj nepovezane, neskladne in pogosto protislovne, pa njenemu nosilcu predstavljajo konsistentno, celostno in zaokroženo sliko preteklosti.

Nostalgčni diskurz poteka tako na ravni družbe kot tudi posameznika (prim.: Velikonja, Tistega lepega dne). Na družbeni ravni gre za konstrukte o "zlatih starih časih", pravičnem družbenem in pravilnem vrednotnem sistemu, o nekdanji varnosti, povezanosti in stabilnosti znotraj neke širše družbene entitete. Po drugi strani pa naj bi tudi ljudje kot posamezniki izgubili občutek za so-ljudi, svojo skromnost, preprostost in spontanost.

Ljudje, ki so živeli v času, ki je predmet nostalgčnih spominov, imajo zato sebe pogosto za nosilce "starih" in s tem "pravih" vrednot, kar si štejejo v ponos in razlagajo kot "modrost", ki jih ločuje od generacij, ki izkušnje s to preteklostjo nimajo. Ljudje se v zgodbah svojega življenja pojavljamo kot glavni akterji, kot heroji, ki so preživeli "težke čase" (prim.: Bahloul, 1996: 39). Tudi David Lowenthal meni, da v življenjskih zgodbah postajamo heroji življenjske drame, ki "si jo je vredno zapomniti in ki jo je bilo vredno živeti" (1995: 197).

Nostalgija pa se ne pojavi naključno in kar sama od sebe. Vzrok njene artikulacije in manifestacije na širši kolektivni oziroma družbeni ravni,¹² je po navadi večja družbena in politična sprememba – zamenjava režima ali revolucija, pojavi pa se lahko tudi ob prelomnicah oziroma trenutkih, pomembnih za državo in družbo.¹³ V takšnih primerih¹⁴ se nostalgčni diskurz pogosto vzpostavlja kot alternativna verzija preteklosti, kot nekakšen

---

¹² Daphne Berdahl na primer govori o "industriji nostalgije", ki je v devetdesetih letih izbruhnila v nekdanji Vzhodni Nemčiji in ki se kaže v kopičenju, razstavljanju, (re)produkciji, marketingu in trženju proizvodov ter vsakdanjega življenja nekdanje DDR – odpiranje lokalov in diskotek, ki rekonstruirajo preteklost z vzhodnonemškimi pijačami, hrano, glasbo in notranjo opremo; kinomatografov, ki prikazujeje filme iz DDR; številni Nemci se identificirajo in prepoznavajo za Vzhodne Nemce oziroma Ossije, kupujejo trabante, pijejo vzhodnonemško pivo, uporabljajo vzhodnonemški detergent za pranje perila, stanovanja opremljajo s predmeti iz nekdanje DDR ipd. (1999: 193, 197).

¹³ V mislih imam artikulacije oziroma manifestacije jugonostalgije v Sloveniji 1. maja 2004 ob sprejetju v EU, ko sta bila na Sabotinu in Kokoški očiščena napisa Naš Tito, v Ljubljani pa so organizirali nekaj "balkanžurov"; podobno se je dogajalo tudi v letošnjem letu, ko se je uradni diskurz pogosto navezoval na poveljne poboje (več o tem glej v 3. delu diplome).

¹⁴ Nostalgija sama po sebi ni nikakršen družbenokritičen in političen pojav, saj preteklosti, na katero se navezuje, nikoli ne obravnava oziroma reflektira s kritične distance; lahko pa se v določenih razmerah, in če je prepoznana kot taka, vzpostavi kot oblika družbene kritike; nostalgčni diskurz tako postane alternativa aktualnemu dominantnemu diskurzu.

simbolični upor proti uradnemu oziroma dominantnemu diskurzu.¹⁵ Lahko govorimo tudi o izražanju neke vrste "proti-spomina"¹⁶ – "alternativne vizije preteklosti, sedanjosti in prihodnosti", ki se najpogosteje širi ustno preko neformalnih socialnih mrež in "ni samo zbirka alternativnih dejstev in tekstov, ampak tudi alternativen način branja z uporabo dvoumnosti, ironije in besednih iger, ki izzivajo uradni politični diskurz" (Boym, 2001: 61–62).

Nostalgični diskurz pa ni vedno subverziven in političen. Na intimnejši ravni se posamezniku v vsakodnevnem življenju razkriva tudi po prustovsko¹⁷: nostalgične podobe namreč evocirajo stimulansi – čutna zaznavanja (zvoki, vonji, okusi itd.) pa tudi materialni artefakti preteklosti (predmeti, fotografije, prostori itd.), s katerimi je posameznik pogosto v stiku. Pojavljajo se kot neke vrste "nema in negibna družba" in "imajo pomen, ki ga preprosto dešifriramo"; v skupini ustvarjajo "pomirjujoče podobe njene kontinuitete"; dobijo "odtis skupine in narobe" (Halbwachs, 2001: 145–146). Ob stiku s predmeti spomini "oživijo". Predmeti materializirajo simbolične in družbene prakse in omogočajo neposredno vez s preteklostjo, jo konkretizirajo. Predmeti so tako pomembni stimulansi in kanalizatorji spomina (Bahloul, 1996: 135), ljudje pa jih uporabljajo tudi kot dokaz, da je tako res bilo (E. Tonkin, 1998).

Nostalgčnih občutkov pa ne evocira samo stik s predmeti; pogosto jih vzbudi zavest o nepremostljivem prepadu med sedanjostjo in preteklostjo, o razliki med sedanjimi in preteklimi vrednotami, idejami in dejanji; z refleksijo krivic in pomanjkljivosti v sedanjosti se zdi preteklost boljša, lepša in pravičnejša.

Nostalgija se ne pojavi takoj po "prehodu", po spremembi oziroma zamenjavi nekega sistema. V času prevrata oziroma spremembe preteklost po navadi obravnavajo kot nazadnjaško, nevarno, kot nekaj, kar ogroža razvojni proces. Do nastopa nostalgije mora tako miniti določeno obdobje, v katerem se "njeni potencialni nosilci prepričajo, da je novo stanje slabše od prejšnjega" (Velikonja, Tistega lepega dne). V tem vmesnem času ljudje pogosto pozabijo na številne pomanjkljivosti, krivice in slabosti prejšnjega sistema, nekatere poskušajo opravičiti, druge odpustiti. S pomočjo pozabe, nezavedne in zavestne rekonstrukcije spominov tako ustvarijo pozitivno podobo preteklosti.

---

¹⁵ Berdahl ugotavlja, da takšne nostalgične komemorativne prakse izzivajo dominantni diskurz, tako da ponujajo alternativno podobo "nemškosti": aktualnemu uradnemu diskurzu o združeni in enotni Nemčiji postavljajo nasproti vzhodnonemški partikularizem (1999: 205).

¹⁶ Pojem "counter-memory" je vpeljal Michel Foucault in predstavlja diskurzivne prakse, skozi katere se spomini nenehno revidirajo oziroma korigirajo (Hutton, 1993: 113).

¹⁷ po Marcelu Proustu, v 'Iskanje izgubljenega časa'

2.2.2. POMENI IN VLOGE NOSTALGIJE

Avtorji nostalgiji pripisujejo pozitivne in negativne pomene, ki naj bi jih imela za posameznike in skupine. Med drugim naj bi "odtujevala ljudi od sedanjosti" (Lowenthal, 1995: 13), predstavljala "odklonitev soočenj z dilemami sedanjosti" (Riley v Lowenthal, prav tam), "inhibirala spremembo, ovirala napredek, jemala optimizem, zadušila kreativnost" (Velikonja, Tistega lepega dne). Nostalgija "premešča probleme, usmeritve in prednosti iz sedanjosti v preteklost" (prav tam), pri čemer gre za "občutek, da je vse pomembno nekje drugje, v drugem prostoru in času" (Brandt v Lowenthal, 1995: 66).

Tanja Petrović opozarja, da je lahko nostalgija kot "diskurzivno konstruiran niz idej" razumljena in interpretirana tudi kot "del ideologije, ki individuumom in skupinam omogoča vzpostavljanje in upravičevanje svoje pozicije in statusov v danih družbenih in zgodovinskih okoliščinah" (Petrović, *When we were Europe*). Ideologija nostalgije, razumljena kot niz idej, s pomočjo katerih ljudje razlagajo in racionalizirajo svet, v katerem živijo, tako implicira, da so "reprezentacije družbeno pozicionirane in vodene s političnimi interesi" (prav tam).

Nostalgčni diskurz je zato lahko tudi močno ideološko orodje, s pomočjo katerega tisti, ki takšen diskurz artikulirajo, izražajo in udejanjajo svoje poglede in prepričanja, vzpostavljajo določen vrednostni sistem ter dosegaajo partikularne cilje. Nostalgija je tako lahko del različnih družbenih, političnih in ideoloških gibanj, kakršna so nacionalizmi in anti-nacionalizmi, verski fundamentalizmi pa tudi rasistične in nacistične ideologije.

Po drugi stani pa ima nostalgija tudi pozitivno vlogo v življenju posameznikov in skupnosti: "Pomaga v boju proti pozabi, totalitarizmu 'uradnih zgodovin', amnezijam sprotnih politik, je emocionalna zaščita pred 'racionalizmi' novih mitov" (Velikonja, Tistega lepega dne). Nostalgija utrjuje identitete, omajane v nedavnih družbenih pretresih, ko so bila "fundamentalna, samoumevna prepričanja o navadah, običajih, zakonih, družbi in Bogu izzvana, razbita in pretresena" (Davis v Lowenthal, 1995: 13). Je orodje, s katerim si ljudje ne osmišljajo toliko preteklosti, kakor svoj sedanji obstoj. V tem smislu pri nostalgiji ne gre toliko za hrepenenje po preteklih časih, kakor za način, kako dajejo pomen sedanjosti s "simboličnim ohranjanjem izgubljenih vrednot, statusov, zgodb in spominov" (Petrović, *When we were Europe*). Kathleen Stewart pa ugotavlja, da je nostalgija: "kulturna praksa in ne dana vsebina (...). S postavitvijo 'nekoč je bilo' v relacijo z 'zdaj' ustvarja pomenski okvir"; zato gre pri nostalgiji za "produkcijo sedanjosti, ne pa za produkcijo preteklosti" (Berdahl, 1999: 202).

Pri navedenih primerih gre za dva načina "uporabe" nostalgičnega diskurza, pri čemer moramo seveda upoštevati kdo, kdaj, kje in zakaj ga uporablja. Po besedah Svetlane Boym

gre za dva načina, kako dajemo hrepenju obliko in pomen oziroma za dve obliki nostalgije – "restavrativno" in "reflektivno";¹⁸ prva "poudarja 'nostos', poskuša obnoviti izgubljeni dom in zakrpati spominske luknje", druga pa "biva v 'algia', v hrepenju in občutenju izgube" (Boym, 2001: 41). Restavrativna nostalgija "obuja nacionalno preteklost in prihodnost (...), obnavlja mitski prostor imenovan dom (...), rekonstruira embleme in obrede doma in domovine (...), se jemlje smrtno resno"; pri reflektivni nostalgiji pa "gre bolj za individualni in kulturni spomin (...), zaveda se, da je dom v razvalinah ali pa je bil spremenjen do nerazpoznavnosti (...), neguje zdrobljene fragmente spomina (...), je lahko ironična in duhovita, s čimer razkriva, da si hrepenje in kritična refleksija nista v nasprotju" (Boym, 2001: 49–51).

Restavrativna nostalgija je torej odprta za ideološko in politično manipulacijo, pri reflektivni nostalgiji pa je v ospredju njena utopična dimenzija, zato ponuja "prijeten simbolični prostor za ideološko neobremenjeno poigravanje s preteklostjo"¹⁹ (Petrović, *When we were Europe*). Na to razlikovanje lahko navežem tudi temo te diplomske naloge, ki se v tem smislu podrobneje ukvarja z značilnostmi reflektivnega nostalgičnega diskurza.

2.2.3. ARTIKULACIJA NOSTALGIJE

Nostalgичne podobe se artikulirajo na različne načine oziroma v obliki različnih komemorativnih praks: verbalno skozi pripovedi o "dobrih starih časih"²⁰; skozi rituale obujanja preteklosti (npr. "balkanžur", o čemer bom govorila kasneje); znotraj skupnosti, ki se oblikujejo prav z namenom obujanja določenega dela preteklosti na specifičen način (npr. "cyberskupnosti") itd.

Nostalgичne predstave o "dobrih starih časih" nastajajo v socialnih spominih posameznikov ali skupnosti, prenašajo pa se v obliki verbalnih reprezentacij, ki so opredeljene z različnimi konvencijami diskurzov oziroma z žanri. Gre za pripovedovanje zgodb²¹ o dogodkih, ki so jih pripovedovalci doživeli sami, slišali o njih in jih zaradi pozabljanja priredili ali spremenili v svojem spominu. Način njihovega pripovedovanja,

¹⁸ izvir.: "restorative nostalgia" in "reflective nostalgia" (Boym, 2001)

¹⁹ Takšno "poigravanje s preteklostjo" predstavljajo npr. "balkanžuri"; lokali, opremljeni z jugoslovanskimi artefakti (nekdanji ljubljanski lokal Nostalgija); "Leksikon Yu–mitologij", "virtualna Jugoslavija" ipd., o čemer bom podrobneje govorila pozneje.

²⁰ Zaradi specifične narativne strukture intervjujev, ki se mi je razkrila ob njihovi podrobnejši analizi, med pripovedi o "dobrih starih časih" uvrščam tudi pripovedi informatorjev.

²¹ Takšne zgodbe Maurice Bloch označuje za enega od "tipov verbalnih pripovedi, ki so vezani na preteklost" (Brumen, 2001: 195).

vsebina ter jezik razkrivajo številne rabe časovnih referenc, kakršne so: stari, tisti, nekdanji, naši, njihovi, zlati, minuli časi, ki temeljijo na nenehnem primerjanju in razlikovanju s sedanostjo in obveznem povečevanju dogodkov, moralnih vrlin in vrednot iz preteklosti (prim.: Brumen, 2001; Bahloul, 1996).

V teh pripovedih je nekdanje življenje pogosto opisano hkrati kot težko in lepo, vendar v njih le redko zasledimo natančne opise negativnih dogodkov ali lastnosti. Se pa pogosto poudarjajo posebne kvalitete starih časov, ki so bile odvisne od drugačnih, starih in s tem "pravih" oblik osebnega in družinskega življenja ter življenja skupnosti. S temi časi si skupnost "sestavlja ogrodje svoje 'avtentične' preteklosti, kar je pomembno za njeno razumevanje sedanosti in za odločitve o tistih strategijah ravnanja, za katere se predvideva, da lahko služijo obvladovanju prihodnosti. Samo tako si lahko pojasnimo 'vero' v pripovedi o 'dobrih starih časih', v katerih ljudje še danes iščejo in najdejo tiste življenjske nauke, ki naj bi kljub spreminjanju časov omogočali varno prihodnost" (Brumen, 2001: 199).

Pripovedi o "dobrih starih časih" tako obujajo nostalgичno podobo nekonfliktne, izginule, marsikdaj neobstoječe družbe, ki jo je pokopala negotova sedanost, usmerjena v nepredvidljivo prihodnost. Podoba nekonfliktne in nespremenljive družbe v teh pripovedih je nekakšen nedosegljiv ideal, saj bi jih "sklicevanje na avtentično preteklost danes prej ločevalo kot povezovalo" (prav tam: 200).

Po drugi strani pa te pripovedi so in morajo biti spremenljive, zato da se vsebine zgodb, predvsem pa njihovi nauki, sploh lahko prenašajo in prilagajajo vedno novim družbenim razmeram, ne da bi s tem postala vprašljiva vsebina pripovedovanega (Brumen, prav tam: 201). Zato se moramo zavedati, da so takšne spominske pripovedi pogosto "pripovedi iz druge roke, ki so bile že prej posredovane kot take. Naši pripovedovalci nam povedo to, kar je bilo njim povedano ali kar so si zapomnili od tega, kar jim je bilo povedano" (Bahloul, 1996: 127).

Te pripovedi niso resnični odsevi nekdanjega vsakdanjika, ampak idealizirani in zamegljeni pogledi na pretekle čase, očiščeni vsakdanjih tegob in težav. Pri tem ne gre samo za opise preteklih dogodkov, ki so se ohranili v spominu, temveč se z družbenimi okoliščinami njihovega takratnega dožemanja in z njihovimi načini današnjega razumevanja in posredovanja "prenašajo posebni miselni vzorci, ki označujejo meje ontološke varnosti posameznika ali skupine" (Neidermüller v Brumen, 2001: 202). Te meje ohranjajo pripovedne kategorične resnice v "dobrih starih časih", katerih namen je posredovanje natančno določenih moralnih vrednot in z njimi povezanih tradicij (Bahloul, 1996: 134). Z njimi se vzdržuje kontinuiteta z ustrežno preteklostjo.

Borut Brumen meni, da teh tradicij ne moremo postaviti v okvir Hobsbawmovega koncepta izumljenih tradicij, saj jih ne ustvarja nikakršna oblastniška nomenklatura z nekim določenim namenom.²² Pri tradiciji "dobrih starih časov" gre tako za umišljeno tradicijo, ki pravzaprav mora biti idealizirana in selektivna, da se v njej lahko predstavijo v glavnem pozitivni spomini in z njimi povezani dogodki. Umišljena tradicija je tako v prvi vrsti uprizoritev fiktivne in imaginarne preteklosti, ki deluje predvsem kot podoba, nastala v imaginariju socialnih spominov, in mora biti po definiciji vedno ne samo pretekla, temveč tudi že izginula (Brumen, 2001: 203–204). Izginulo življenje je interpretirano skozi množico socialnih simbolov, ki posredujejo tiste norme in vrednote, ki omogočajo "občutenje skupne preteklosti, deljene pripadnosti in enotne usode" (Brumen, 2000: 413).

Pri "umišljeni tradiciji" se prenašajo vrednote in značilnosti (resnične ali umišljene), ki dajejo občutek pripadnosti določeni skupnosti, povezujejo žive z mrtvimi, sedanje prakse s preteklimi: "živi po tej tradiciji hrepenijo tako močno, da jo tudi sami soustvarjajo" (Brumen, 2000: 414).

Druge oblike in pomene artikuliranja nostalgicnih predstav o preteklosti bom obravnavala pozneje, v kontekstu značilnosti jugonostalgije. Najprej pa moramo pogledati nekatere dileme v zvezi s poimenovanjem in razumevanjem specifičnega tipa nostalgije, ki se pojavlja v državah vzhodne in jugovzhodne Evrope.

2.3. POSTSOCIALISTIČNA NOSTALGIJA

Postsocialistična nostalgija je kompleksen in večplasten psihološki in socialno-kulturni fenomen, razširjen v državah vzhodne in jugovzhodne Evrope. V različnih okoljih nosi različne oznake,²³ ima drugačne pomene, "vsebino" in se artikulira na različne načine. Čeprav je v posameznih državah različno označena, pa se pojavi problem pri splošnejši opredelitvi oziroma poimenovanju tega tipa nostalgije, ki se navezuje na specifično obdobje v zgodovini teh držav.

Avtorji najpogosteje govorijo o nostalgiji po socializmu, kar pa se mi osebno zdi sporno, saj to pomeni, da gre za nostalgijo po točno določeni, socialistični družbeni ureditvi, kar implicira enoznačno definicijo predmeta nostalgije, ki pa ni mogoča (o čemer sem

---

²² Po Hobsbawmu je izumljena tradicija niz praks, določenih z natančnimi pravili, ki naj bi zaobjela tiste norme in vrednote vedenja, s katerimi je mogoče utemeljiti kontinuiteto s preteklostjo (Brumen, 2001: 203).

²³ "ostalgie" v nekdanji Vzhodni Nemčiji, "jugonostalgija" na področju nekdanje Jugoslavije, "rdeča nostalgija" itd. (prim. Petrović, When we were Europe).

razpravljala v prejšnjih poglavjih). Čeprav se pojavlja tudi nostalgija po posameznih elementih (družbenih, kulturnih in političnih praksah), ki so jih omogočali socializmi oziroma socialistične ureditve teh držav, pa vendarle ne gre samo za to. Vsebina nostalgčnih podob preteklosti oziroma predmet nostalgije je veliko bolj kompleksen in večplasten. Zato sem se odločila za uporabo pojma postsocialistična nostalgija, ki se navezuje na specifično preteklost postsocialističnih držav vzhodne in jugovzhodne Evrope.²⁴ Čeprav tudi ta oznaka ni najbolj primerna, pa kljub temu dopušča več prostora za interpretacijo.²⁵

V smislu videnja preteklosti v boljši luči je nostalgija "univerzalna karakteristika človeških bitij" (Davis v Petrović, *When we were Europe*) in kot taka ni omejena zgolj na postsocialistični prostor. V ZDA je na primer javnomnenjska raziskava leta 1996 pokazala, da večina ljudi meni, da je bil svet v preteklosti boljši (Batcho v Petrović, prav tam).

Podobno so v Rusiji raziskovali, kako se ljudje spominjajo obdobja med letoma 1991 in 1996, in prišli do sklepa, da "četudi ni bilo opaznejših sprememb v socialnem položaju v obdobju petih let, je večina ljudi (50 odstotkov) *čutila*, da so le-tega izgubili (...) Leta 1996 so se ljudje spominjali, da so bili leta 1991 veliko bolj zadovoljni" (Mason in Stephenson v Petrović, prav tam).

Tudi rezultati javnomnenjskih raziskav v Sloveniji iz druge polovice devetdesetih let kažejo, da je več kot 88 odstotkov vprašanih ocenilo svoje življenje v Jugoslaviji kot "dobro" in "zelo dobro", medtem ko je bila ocena prejšnjega sistema naslednja: "imel je slabe in dobre plati" za dobri dve tretjini vprašanih, "bil je pretežno dober" za slabo petino in "bil je pretežno slab" le za dobrih sedem odstotkov.²⁶ Ljudje torej preteklost dojemajo kot boljšo, ne glede na objektivne ekonomske, politične ali socialne razmere.

Pojav nostalgije po socialističnih časih je vzbudil veliko zanimanja, še posebej v tistem delu sveta, ki socializma ni izkusil, kjer je proces tranzicije pogosto razumljen le v ozkih političnih in ekonomskih dimenzijah in kjer se pričakuje, da bo padle socialistične režime v trenutku nadomestila tranzicija proti tržni ekonomiji, razvoju javne sfere, pluralnosti in neodvisnosti množičnih medijev ter celostni demokratizaciji družb v smislu prilagoditve

---

²⁴ Zavedam se, da je imela vsaka država specifično družbeno in politično ureditev in da ne moremo govoriti o enotnem "komunističnem" oz. "socialističnem" Vzhodu (čeprav popularni in uradni diskurz pogosto trdita drugače); kljub temu pa imam tu v mislih specifično zgodovinsko izkušnjo, skupno (četudi različno) državam vzhodne in jugovzhodne Evrope, ki je "demokratski Zahod" nima.

²⁵ Pojem postsocialistična nostalgija je po mojem mnenju splošnejši in predpostavlja specifičnost političnih, družbenih, gospodarskih, ideoloških, kulturnih itd. razmer in usmeritev v socialistični preteklosti in postsocialistični sedanosti držav vzhodne in jugovzhodne Evrope. Pojem tako označuje specifičen kontekst, znotraj katerega nastajajo nostalgčne reprezentacije, in ne implicira njihove enotne vsebine. Nostalgija po socializmu pa, prav nasprotno, implicira, da gre za hrepenenje po točno določeni – socialistični ureditvi.

²⁶ vir: Toš, 1999

klasičnim liberalnim parlamentarnim sistemom in državam blaginje. Iz te perspektive se post-socialistično nostalgijo pogosto razume kot "nekaj presenetljivega in nenaravnega, kar hkrati ogroža še vedno krhke demokracije" (Petrovič, *When we were Europe*).

Tudi akademski diskurz se pogosto ukvarja izključno s političnimi posledicami nostalgije, z odnosi med nostalgijo in procesi demokratizacije, avtorji pa jo večkrat razlagajo kot posledico strahu in negotovosti, ki ju je prinesel vstop v svet kapitalizma in tržne ekonomije: "Nostalgija po socializmu v vzhodni in srednji Evropi v zadnjem desetletju je odgovor na neizpolnjena pričakovanja in probleme postsocialistične tranzicije (večanje socialnih razlik, brezposelnost, različne nestrpnosti, uvajanje turbokapitalizma, korupcije, porast kriminala ...)" (Velikonja, *Tistega lepega dne*).

Vendar pa ekonomska negotovost in dezorientacija, ki ju je povzročila tranzicija, ne moreta biti dokončna razloga za pojav postsocialistične nostalgije, saj je ta močno navzoča tudi v Sloveniji, ki sta ji ekonomski in politični uspeh omogočila članstvo v Evropski uniji in jo tako preusmerila od "usode" preostalih nekdanjih jugoslovanskih republik.

Tudi med prebivalci ekonomsko manj uspešnih nekdanjih jugoslovanskih republik je nostalgija pogosto negativno označena kot značilnost nesposobnežev, ki se niso dobro znašli v družbeni in ekonomski transformaciji. Enega izmed razlogov lahko najdemo v tem, da je bila jugonostalgija²⁷, asociirana z ideologijo "bratstva in enotnosti"²⁸ nekdanje multinacionalne države, v ostrem nasprotju z nacionalnimi ideologijami na novo nastalih držav²⁹ in se jo je zato "pogosto obsojalo v ideoloških spopadih v prejšnjih letih" (Kršič v Petrovič, prav tam). Politične in ekonomske elite v teh deželah in na Zahodu so jugonostalgijo razumele kot

---

²⁷ Z enotnim pojmom jugonostalgija označujem postsocialistično nostalgijo na področju nekdanje Jugoslavije, čeprav se v realnosti nekdanjih jugoslovanskih republik pojavlja v različnih oblikah. (Pojma nostalgija po Jugoslaviji v diplomu ne uporabljam, iz enakih razlogov, kot jih navajam v op.: 25.)

²⁸ Peter Stanković opozarja, da je "Jugoslavija lahko funkcionirala kot kolikor toliko homogena celota le prek zadržanja latentnih/nerealiziranih nacionalizmov narodov, ki so jo sestavljali, kar je prispevalo k temu, da je bila uradna ideologija usmerjena izrazito proti-nacionalistično. To se je izražalo tako na simbolni ravni, na primer s poskusi oblikovanja neke umetne, nad-nacionalistične jugoslovanske identitete in nenehnim poudarjanjem slogana 'bratstvo in enotnost' ..." (Stanković, 2002: 226). Tudi informator 4 je v intervjuju omenil enega od načinov zadržanja nacionalizmov narodov: "*JNA te je pošljala u vojsko... če si bil iz Slovenije, so te poslali al na Hrvaško al u Srbijo al u Makedonijo ... to so oni u bistvu umetno mešali, da bi bilo čim manj trenj ... pa mislijo 'o, če maš pa ti dva prjatl' ... en je bil iz Bosne, en iz tam in pol mislijo, da se boš bolj razumel z vsemi Jugoslovani*".

²⁹ V nekdanjih jugoslovanskih republikah je bila "restavrativna nostalgija" širše navzoča in orientirana proti pred-jugoslovanskim nacionalnim vrednotam in rekonstruiranju nacionalnih identitet, ki naj bi zapolnile prazen prostor, ki je ostal po opustitvi nadsocialistične jugoslovanske identitete (Petrovič, *When we were Europe*). V srbskem nostalgičnem diskurzu in simbolizmu so na primer socialistične simbole nadomestili novi simboli in rituali srbske nacionalne enotnosti: "Titova štafeta oziroma štafeta mladosti se je zadnjič nosila leta 1987, ko je v Srbiji prišel na oblast Slobodan Milošević. Namesto štafete so se na naših cestah kmalu pojavili drugačni simboli politične moči in enotnosti – relikvije svetnikov in poetov. Med njimi so bile relikvije princa Lazarja, ki so zapustile Ravanico v juniju 1989 in prispele v Gračanico 28. junija, na 600. obletnico bitke na Kosovem polju. Tako so bile na razpolago Miloševiću, ki je imel na ta dan v bližnjem Gazimestanu hujskaški nagovor, v katerem je napovedal oborožene spopade v Jugoslaviji, ki so se začeli kmalu zatem" (Čolović v Petrovič, prav tam).

neprijetno presenečenje, nepričakovano za družbe, ki so ravnokar začele uživati prednosti pluralnih demokracij in kapitalističnega trga (prav tam).³⁰

Na negativno označevanje nostalgije torej v veliki meri vplivata tako uradni kot popularni diskurz, ki s svojimi retoričnimi konstrukti prispevata k "eksotičiranju" nekdanjih socialističnih družb. Balkanske narode postavljata kot kulturno in religijsko "druge" nasproti "pravi" Evropi, pri čemer gre za ideološki in politični konstrukt "demokatičnega, kapitalističnega Zahoda, nasproti totalitarnemu, komunističnemu Vzhodu" (M. B. - Hayden in R. M. - Hayden v Petrović, prav tam).

Podobno ugotavlja tudi Todor Kuljić, da je jugoslovanske kolektivne spomine v postsocialističnem vsakdanjiku zamenjal nov nacionalni spomin. Ker pa uradna revizija ni mogla nadzorovati nostalgije, tega "emocionalnega in kapricioznega korektorja spomina" (Ugrešić v Kuljić, 2004), so pojem jugonostalgije stigmatizirali. Termin jugonostalgik se tako uporablja za politično in moralno diskvalifikacijo: jugonostalgik je sumljiv človek, "sovražnik naroda", sovražnik novega "demokatičnega nacionalizma" (prav tam).

2.3.1. ZANIMANJE ZA "BALKAN" ALI JUGONOSTALGIJA V SLOVENSKEM PROSTORU?

Okoli 1. maja 2004, ko je Slovenija vstopala v EU, so na gori Sabotin očistili napis "Naš Tito". Podoben napis se je pojavil tudi na Kokoši nad Lipico in Dekanih pri Kopru. Istega leta je več kot 5000 mladih Slovenk in Slovencev novo leto pričakalo na ulicah Beograda. Podobno je bilo tudi na glasbenem festivalu EXIT v Novem Sadu ter na zboru trubačev v Guči, kjer se vsako leto zbere več tisoč Slovencev. Izredno popularni so tudi vsakoletni obiski "Hiše cvetja" v Beogradu. Po večjih mestih lahko opazite grafite z jugoslovanskimi simboli – zvezdo, grbom, podobo Tita, ali z napisi "Born in SFRJ" in "Živel 29. november, dan republike". Nekaj let je bil v Ljubljani celo lokal "Nostalgija", opremljen z artefakti iz nekdanje Jugoslavije.

Podobno zanimanje vlada tudi za popularno kulturo: vsi najuspešnejši izdelki slovenske kinematografije od leta 1991 do danes so nekako povezani z nekdanjo Jugoslavijo. Marcel Štefančič jr. meni, da "če želi slovenski film postati megahit, mora biti njegovo

---

³⁰ Postsocialistična nostalgija oziroma jugonostalgija v republikah nekdanje Jugoslavije se zdi presenetljiva tudi zato, ker gre za "dežele, rojene iz krvavih konfliktov v 1990-ih" (de Quetteville v Petrović, When we were Europe).

ustvarjanje nekako povezano z bivšo Jugoslavijo (...) Če želi slovenski film uspeti v Sloveniji, ne sme ignorirati Bosancev, 'Bosancev' (obči naziv za vse, ki prihajajo južno od reke Kolpe) in ostalih 'južnjakov'. Jug je del formule za uspeh" (Štefančič, 2004). To ponazarjajo trije najbolj gledani domači filmi v slovenskih kinematografih po letu 1991: "Outsider" (1997), "Nikogaršnja zemlja" (2001) in "Kajmak in marmelada" (2003).³¹

Na slovenski glasbeni sceni je eden izmed glasbenikov, čigar albumi se najbolj prodajajo, Robert Pešut, alias Magnifico, ki sam svoj glasbeni stil označuje za mešanico pop-rocka in balkanskega melosa (Matos, 2004). Zelo priljubljena je tudi glasbena skupina Zaklonske prepeva, ki vsa besedila poje v srbohrvaščini. V Sloveniji nenehno gostujejo rock, pop in etno glasbeniki iz dežel nekdanje Jugoslavije. V številnih ljubljanskih lokalih lahko prebirate najave "balkanpartijev". Med mladimi so popularna potovanja v nekdanje republike, v njihova večja mesta, predvsem zaradi urbanega izkustva, ki ga ponujajo s svojo glasbeno sceno, klubi in kulturnim življenjem: *"U Beogradu pa cajteng odpreš pa maš ene 40 kulturnih dogodkov k se lohk odločiš na un dan; od art filmov do različnih uličnih umetnosti, koncertov, vse možne glasbe, klubov..." (inf.2).*

Ali gre pri tem dogajanju za golo zanimanje za "Balkan" ali pa ga lahko označimo za nostalgijo? Vsekakor gre za obujanje skupne jugoslovanske preteklosti, pri čemer se slednjo razume kot "skupek artefaktov, podob, zvokov in okusov, povezanih z vsakdanjim življenjem v skupni državi, ki je osvobodena političnih ideoloških konotacij" (Boym, 2001: 52).³²

Če gre za nostalgijo, potem ta javno izražena, "performativna" (prim.: Petrović, When we were Europe) nostalgija niti na simbolni ravni ne implicira nikakršne želje po ponovni vzpostavitvi nekdanjega režima. V tem primeru torej ne gre toliko za hrepenenje po izgubljeni deželi in "dobrih starih časih", ko je bilo življenje veliko boljše. Gre bolj za poskus rekonstrukcije "potencialnega prostora kulturnega izkustva, ki se ga je delilo s prijatelji in z rojaki in ki ni bil osnovan niti na naciji niti na religiji, ampak na izbranih podobnostih" (Boym, 2001: 53).

Na tem mestu se postavi vprašanje, ali je "jugoslovanski kulturni prostor" nekaj, kar je realno obstajalo, ali pa gre samo za eno od nostalgičnih konstruktov o preteklosti; Aleš Debeljak meni, da je "na področju Jugoslavije resnično obstajala vitalna, transetnična kultura, v kateri so sodelovali vsi slovanski narodi. (...) Jasno je, da je 'jugoslovanstvo' partijsko zdizajnirana formula, toda pod bratstvom in edinstvom kot nekakšnim lepilom, ki je držalo

---

³¹ vir: Mladina, 2004/1

³² Čeprav gre v teh primerih večinoma za individualno, kulturno orientirano vrsto nostalgije, tj. za "reflektivno nostalgijo" v terminih Svetlane Boym, ki naj ne bi bila obremenjena s političnimi konotacijami, pa je njena navzočnost pogosta tema slovenskega javnega diskurza.

skupaj vse te različne republike, je brbotala vitalna energija raznoraznih stikov – ljubezenskih, glasbenih, filmskih in seveda literarnih" (Milek, 2003).

Gregor Tomc prav tako meni, da je – sploh za urbano, mlajšo generacijo – dejansko obstajalo nekaj, čemur lahko rečemo jugoslovanska kultura: "V času pank smo poslušali 'istarski pank', kot da je naš, beograjsko alternativno sceno smo dojemali kot 'lastno' glasbo, skratka – bili smo pripadniki istega rockovskega plemena. V tem smislu vojna ni mogla nič spremeniti, vojna je bila kontingenčen dogodek, ki je to otežil, oblasti so lahko prepovedovale nastope določenih skupin, ampak ljudje so še vedno imeli to kulturno identiteto in kulturne identitete ne menjaš kot spodnje gate" (prav tam).

Vključitev v EU sicer predpostavlja tudi širjenje kulturnega prostora, vendar pa je EU "skupnost narodov, ki morajo zgodovino kulture in s tem skupni kulturni prostor šele ustvariti; na drugi strani pa je (ne več skupen, vendar pa dobro poznan) prostor, v katerem praktično ni jezikovnih ovir, obstaja pa ogromen potencial skupnega znanja in spominov" (Petrović, 2004). Zato lahko usmerjenost na nekdanji skupni prostor razumemo tudi kot alternativo tistemu, kar ponuja Evropa.

Gregor Tomc trdi, da je vzrok poseganja generacije, rojene po letu osemdeset, po vsem, kar prihaja z Balkana v tem, da odraščajo v okolju, kjer so še vedno v stiku s temi stvarmi: "Ne moremo se pretvarjati, da živimo v Skandinaviji. Smo preprosto del Balkana, smo del srednje in vzhodne Evrope in Balkan je prav gotovo del te naše identitete. Glede na to mislim, da ne gre za jugonostalgijo, ker ne hrepenimo po nečem, česar ni več, ampak kar še vedno obstaja" (Milek, 2003).

"Jugonostalgija je raztegljiv pojem", ugotavlja Tomc, "in pomeni različne stvari različnim ljudem: če iščemo fascinacijo z vsem balkanskim pri sodobni slovenski mulariji, je ne bomo našli oziroma bomo ugotovili, da je omejena na dokaj ozek krog ljudi. Če pa imamo v mislih afiniteto do popularne kulture s področja nekdanje Jugoslavije, je povsem jasno, da obstaja. Bilo bi precej nenavadno, da bi po desetletjih skupnega življenja na Balkanu kazali večjo afiniteto do estonske ali litovske kulture" (Milek, 2004).

Tudi Vlado Miheljak meni, da termin nostalgija za večino porabnikov popularne kulture, ki prihaja iz republik bivše Jugoslavije, ne ustreza več: "Generacije srednješolcev in študentov nimajo niti vednosti niti stališč o nekdanji skupni državi, njenih simbolih in ikonah. Zato tudi ne gre za hrepenenje, otožno navezanost na izgubljeni svet, ampak za golo privlačnost pa tudi provokacijo" (prav tam).

Po mojem mnenju, pri zanimanju mladih za "Balkan" kljub vsemu ne smemo popolnoma izvzeti nostalgije. Četudi pri poseganju po elementih "balkanske kulture" ne gre za

željo ali potrebo po izražanju jugonostalgije³³, se pogosto ravno ob stiku s takšno kulturo vzbudijo nostalgične reprezentacije in "oživijo" pozitivni spomini na preteklost.³⁴

2.3.2. "BALKANSCENA"

Kot sem že omenila, se nostalgične prvine najpogosteje razkrivajo v pripovedih o preteklosti oziroma skozi verbalne reprezentacije spominov. Nostalgični diskurz pa se lahko artikulira tudi na druge načine: jugonostalgija se na primer pogosto izraža v okviru "balkanscene", aktualnejših "cyberskupnosti" (npr. "virtualna Jugoslavija") itd.

"Balkanscene" ne moremo označiti za subkulturo, saj so njene značilnosti bližje pojmu "subkulturalna scena", kakor ga je opredelil Mitja Velikonja³⁵: v primerjavi s subkulturami, ki so "trdo jedro" subkulturnih praks, načinov ustvarjanja in bivanja, so subkulturne scene njihova "mehka", popularna, "posplošena" različica. So stičišče med dominantnimi kulturami in subkulturami in pogosto prehod in blažilec med njimi. Prilagojene so dominantnim kulturam in jih ne napadajo oziroma ogrožajo, saj so zgolj njihov bolj ali manj eksotični kotiček. V nasprotju s subkulturami, subkulturne scene niso niti politizirane niti ideologizirane; pristajajo na stanje v družbi in ga ne problematizirajo, ampak ga naredijo bolj pestrega in znosnejšega: "(...) so nekakšno sredstvo sproščanja, vikendaštvo, kontrolirani eskapizem (...)" (1999: 19)

Tudi Gregor Tomc meni, da je "'Balkan' primer nostalgičnega, estetsko dokaj enodimenzionalnega mladinskega pojava in je subkultura le zelo pogojno. Ker je kulturni kontekst, v katerem je subkultura nekoč nastala, že davno izginil, se nostalgija v glavnem omejuje na estetsko dimenzijo pojava. In ker je že od samega začetka pretežno omejen na glasbeno estetiko, gre pri njem bolj za ljubiteljstvo določene rockovske estetike kot pa za subkulturo" (Tomc, 1999: 13).

Čeprav bi "balkansceno" lahko v mnogočem navezali na opredelitve Velikonje, pa zanjo zanesljivo ne velja nepolitičnost. Na to opozarja tudi Miha Ceglar, ko pravi, da "obstaja

---

³³ Čeprav tudi to ni izključeno, saj gre pri nostalgiji lahko tudi za zavestno izbiro določenega življenjskega stila.

³⁴ Pri čemer ne smemo pozabiti, da gre za transmisiivni socialni spomin in da nostalgične reprezentacije ne prikazujejo "realnih" razmer, zato tudi podoba, ki si jo posameznik (iz)oblikuje o preteklosti, ni toliko odvisna od njegovega neposrednega, fizičnega izkustva le-te.

³⁵ Velikonja, 1999: 16–20

presežek, ki etiketo Balkan investira v politično provokacijo" (1999: 76). Ta "presežek" je podrobneje elaboriral Peter Stankovič³⁶:

V času osamosvajanja, konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let, se je slovenski nacionalizem artikuliral preko temeljne binarne opozicije "Evropa" – "Balkan", pri čemer je prvi pol simboliziral pozitivne vrednosti, npr. pridnost, delavnost, natančnost, racionalnost, poštenost, čistočo itd., drugi pa negativne, npr. lenost, delomrznost, površnost, emocionalnost, nepoštenost, umazanijo itd. Uradni in popularni diskurz sta slovensko nacionalno identiteto v celoti umeščala v prvi pol, vse druge narode nekdanje države pa v drugega, pri čemer so s slednjim kot sinonimom vsega slabega upravičevali zahteve po samostojnosti.

V tem času je "balkanscena" predstavljala specifičen odgovor na to dihotomijo, saj je simbolno sprevračala negativno stereotipiziranje "Balkana". Pripadniki te scene so bili namreč vsestransko naklonjeni "Balkanu" in "balkanskosti", s čimer so razkrili arbitrarnost aktualne konstrukcije slovenske nacionalne identitete, ki se je zgolj v določenem zgodovinskem trenutku fiksirala na točki neke temeljne in večne "slovenskosti", za katero je značilna "evropejskost". V tem smislu "balkanscena" predstavlja politično progresivno gibanje: "Potovanja po državi, obiski koncertov in prijateljev iz drugih republik, dopisovanje, poslušanje glasbe iz drugih urbanih središč, je pripomoglo k temu, da pripadniki yu-rock kulture niso zapadli v vrtince ksenofobičnih diskurzov, ki so zajeli državo v tistem času" (Stankovič, 2002: 228).

Po drugi strani pa je še poglobila razlikovanje med "evropskim" in "balkanskim", saj je razumela "Balkan" kot prostor Drugosti, kot privlačno, "temperamentno" alternativo "hladni in racionalni" Evropi. Z eksotiziranjem prostora nekdanjih jugoslovanskih republik so naredili ravno tisto, česar niso želeli: Slovenijo so umestili v kulturni prostor Evrope, hkrati pa iz nje izključili vse druge narode nekdanje skupne države (prim.: Stankovič, 2002: 235)

Ta političnost "balkanscene" pa ni samoumevna in tudi ni vedno navzoča. Vzpostavi oziroma izpostavi se v določenem trenutku, v primerni družbeno-politični klimi in samo če jo dominantni diskurz razume kot "ogrožajoč" pojav.

"Balkanscena" ima več značilnosti. Med njene najpomembnejše elemente spada specifična "jugorock" glasba, ki je mešanica zahodnega rocka in lokalnih (tradicionalnih) glasbenih in tudi širših kulturnih vplivov.³⁷ Ceglar opozarja, da v tem smislu niti ne gre toliko

---

³⁶ glej: Stankovič, 2002: 228–235

³⁷ Besedila skupine Bijelo dugme so na primer izrazito emocionalno nabita, polna tipične bosanske žalosti (sevdah) in sklicevanj na nehvaležno usodo (Stankovič, 2002: 227).

za balkansko sceno, ampak bolj za "jugorock sceno, saj je glasba dejansko jugoslovanskega in ne širšega balkanskega izvora. Na balkanžurih se nikoli ni vrtela romunska, grška ali bolgarska glasba" (1999: 75).

To glasbo se večinoma posluša na "balkanžurih", na katerih se zbirajo ljudje, ki prihajajo iz različnih okolij in generacij, lahko so pripadniki določenih subkultur ali pa brez izrazite subkulture identitete: "Skupinska identiteta pripadnikov subkulture scene je šibkejša, bolj ohlapna od tistih iz subkulture. Celo kratkotrajna in hitro zamenljiva (...) pripadnost se pogosto začne in konča na klubski sceni" (Velikonja, 1999: 20), v tem primeru na posameznem žuru. Na teh žurih se vedno pleše, ker pa obiskovalci ponavadi poznajo besedila in razumejo jezik, pa tudi poje: "S skupnim petjem se rušijo pregrade med ljudmi in pride do neke vrste množične katarze (...) Na teh žurih je med ljudmi manj distance, glasba deluje bolj na čustveni ravni, ljudje postanejo ob njej bolj temperamentni in projicirajo čustveni presežek v kolektivno izkušnjo bivanja v nekdanji domovini" (Ceglar, 1999: 79).³⁸

"Balkanžuri" so v začetku 90. let spadali med "alternativno" obliko druženja, saj so jih zaradi tedanjih razmer (osamosvojitvev, slovenski nacionalizem, zavračanje vsega "jugoslovanskega") pogosto dojemali za sporne. Dogajali so se v underground klubih (npr. B-52 na Gerbičevi), kasneje, ko so se žuri spopularizirali, pa so se preselili v diskoteke, se poistovetili s študentskimi žuri in postali del mainstreama. S tem se je spremenila tudi glasba, ki je sicer še poudarjala "balkanski" sentiment, vedno manj pa je bilo poudarka na rokenrolu.³⁹

Ljudje, ki so zahajali na "balkanžure" so ponavadi posegali tudi po drugih elementih "balkanscene": gledali so filme in TV-oddaje jugoprodukcije, zbirali, nosili, reproducirali in razstavljali jugoslovansko ikonografijo in predmete iz tistega obdobja (z jugoslovanskimi simboli in gesli potiskane majice, broške, nalepke; dom, opremljen s predmeti, ki reprezentirajo "jugoslovansko preteklost"; grafiti s socialistično vsebino na mestnih ulicah itd.); uporabljali so sleng, sestavljen iz mešanice hrvaškega in srbskega jezika ter dopolnjen s frazami iz popularnih filmov (predvsem srbskih komedij) itd.

Udeleženos na "balkansceni" bi lahko iz dveh razlogov razlagala v kontekstu artikuliranja jugonostalgije: prvi je v tem, da je eden od vzrokov poseganja po elementih "balkanscene" lahko tudi v zavestni izbiri in želji po izkazovanju pripadnosti drugačnemu življenjskemu stilu (v tem primeru se jugonostalgična "balkanscena" kaže kot alternativa ameriškega in evropskega kulturnemu, političnemu in ideološkemu mainstreamu); po drugi

---

³⁸ "Balkanžure" lahko v tem smislu razumemo tudi kot obliko skupinskega oziroma kolektivnega in ritualiziranega artikuliranja jugonostalgije.

³⁹ glej: Ceglar, 1999: 77

strani pa ravno v stiku z njenimi elementi pride (nezavedno) do generiranja nostalgичnih občutij.⁴⁰

Nostalgичni spomini na jugoslovansko preteklost se artikulirajo tudi s pomočjo interaktivnega medija – interneta. Poleg popularnih forumov, na katerih izmenjujejo svoje izkušnje, spomine, mnenja in hrepenenja prebivalci iz vseh nekdanjih republik pa tudi izseljenci po svetu, je v zadnjem času nastalo tudi več "cyberskupnosti", ki so ironične, duhovite in neobremenjene z ideološkimi ali političnimi konotacijami.

2.3.3. DRUGI NAČINI ARTIKULACIJE JUGONOSTALGIJE

Enega od takšnih načinov konceptualizacije in refleksije preteklosti predstavlja leta 1999 ustanovljena "virtualna Jugoslavija"⁴¹, ki ima svoje organe upravljanja, ustavo, himno, zastavo, grb in potni list. Državljeni si delijo oblast in vsak izmed njih je lahko minister za posamezno področje. Tako obstajajo ministri za ribe, sončni zahod, planine, finance, ples v dežju, razlikovanje dobrega od zla itd.

Eden od odmevnejših projektov je tudi "Leksikon YU – mitologij", ki so ga preko interneta ustvarjali ljudje iz vseh nekdanjih republik, uresničen pa je bil v obliki leksikona, ki vsebuje podatke o osebnostih, krajih, stvareh in pojavih, ki naj bi zaznamovali vsakdanje življenje v nekdanji Jugoslaviji. Eden od njegovih urednikov Vladimir Arsenijević pravi, da so s tem projektom hoteli "zabeležiti popularno kulturo in vsakdanje življenje neke dobe, ne pa se ukvarjati z nekakšnim političnim ali ideološkim obračunavanjem s preteklostjo ali, še huje, s sedanostjo. Po drugi strani pa nas je zanimal tudi način, kako se ljudje spominjajo Jugoslavije, čeprav je ta spomin vseboval distorzijo, ki jo v takšnih primerih usodno odreja predvsem čas. Zato ti spomini niso precizni. Dejstvo pa je, da se je naš spomin na SFRJ najintenzivneje oblikoval v devetdesetih letih, po razpadu Jugoslavije, v času, ko je bilo vsakemu od teh narodov marsikaj odtegnjeno" (Maličev, 2004).

Med avtorji leksikografskih enot je bil tudi Dejan Novačević, ki je svoje spomine strnil v knjigi z naslovom "SFRJ za ponavljače". Knjiga je nekakšen turistični vodnik po izginuli državi in obravnava vse od narave ("najbolj razširjena rastlina v Jugi je fikus, podvrsta pisarniški fikus"), geografije ("najvišja gora je Brdo pri Kranju, ker se je tam

---

⁴⁰ Skupinsko poslušanje jugoglasbe na "balkanžurih" in domačih žurih pri informatorjih najpogosteje vzbudi občutke povezanosti in pripadnosti, ki, kakor je razkrila analiza njihovih pripovedi, izhajajo iz zavesti o kolektivni (fizični) izkušnji življenja v nekdanji Jugoslaviji.

⁴¹ Najdemo jo na internetnem naslovu juga.com

zadrževal tovariš Tito"), prebivalcev, zgodovine, religije ("z mističnimi bitji partizani"), nacionalne prehrane do praktičnih nasvetov, kako potovati po deželi (prim.: Hrastar, 2002). Avtor za jugonostalgijo pravi, da "se ne veže na državo, temveč na skupni kulturni prostor. V tem smislu je jugonostalgija celo mala subverzija proti velikim nacionalnim kolektivitetam. Čeprav mislim, da je boljši izraz postjugoslovanstvo, ker ima nostalgija prizvok melanholije, starih plošč in tihih vzdihov, tukaj pa vendarle govorimo o zdravi ironiji in dobrem zezanju. Predvsem na svoj račun" (prav tam).

Zanimiv je tudi tematski park "Yugoland" oziroma Četrta Jugoslavija, ki ga je v bližini Subotice zgradil Blaško Gabrič. Mini Jugoslavija ima nekaj geografskih atributov nekdanje Jugoslavije, med drugim Jadransko morje in Triglav. Pred vhodom se vijejo stare zastave z rdečo zvezdo, po vseh stenah pa so obešene slike z motivom Tita. Prikazujejo ga, kako lovi, igra klavir, bere, pleše ali kako je na obisku v tujih državah. Blaško izdaja celo dokumente o državljanstvu za Yugoland, ki ima že več kot 2.500 državljanov (prim.: Vistoropski, 2004).

Za vse naštete oblike artikulacije spominov je značilna nepolitičnost; namenjene so predvsem zabavi, duhovitemu obujanju skupnih spominov (v smislu "da se ne bi pozabilo"), deloma pa tudi umiku pred sedanostjo, oddihu na potovanju v preteklost, v poznano, domačo "pokrajino spomina" (prim.: Lowenthal, 1995).

3. SPOMINI NA JUGOSLAVIJO IN JUGONOSTALGIJA MED MLADIMI

V tretjem delu naloge bom s pomočjo pogovorov oziroma intervjujev z informatorji ugotavljala, kakšne so njihove predstave o preteklosti in kako jo vrednotijo, kako nastajajo in se (pre)oblikujejo njihovi spomini, in kakšen pomen in vlogo imajo v njihovem življenju. Na podlagi pripovedi o preteklosti, bom tako skušala utemeljiti doslej navedene teoretične koncepte in predpostavke.

3.1. METODA RAZISKOVANJA

Pri raziskovanju sem uporabila polstrukturirani neformalni intervju, ki sem ga izvajala večinoma v mirnejših ljubljanskih lokalih, tudi pri informatorju doma ali pa zunaj, v parku. Intervjuji so trajali v povprečju eno uro.

Zavedam se, da sem na teren prišla "opremljena" z določenim teoretičnim ozadjem, s sociološkimi predpostavkami o tej tematiki. Prav tako so me vodile moje ideje, vse tisto, kar me je zanimalo in kar sem želela raziskati. Na tej podlagi sem sestavila tudi vprašalnik za intervju, pri čemer pa sem pazila, da so bila vprašanja dovolj zaprta, da so informatorji s svojimi odgovori ostajali znotraj njihovega konteksta, s čimer sem pridobila vse informacije, ki so me zanimale. Po drugi strani pa so vprašanja dopuščala dovolj prostora, da informatorji v odgovorih niso bili preveč omejeni in so jih lahko razvili v strnjene pripovedi.

Na to je po eni strani vplivala struktura samega vprašalnika, ki je zajemal tako vprašanja na splošnejši ravni o stvareh, na katere nimajo neposrednih spominov in jih poznajo iz "pripovedi iz druge roke" (na primer vpr. 2, 4 in 5 – glej prilogo), kot tudi vprašanja, ki se navezujejo na njihovo osebno izkušnjo življenja v preteklosti (na primer vpr. 6, 10 in 12 – glej prilogo).⁴² Po drugi strani pa se je v času pogovora med nami razvila določena stopnja medsebojnega zaupanja, saj so mi informatorji pripovedovali tudi o intimnejših podrobnostih iz svoje oziroma družinske preteklosti (med drugim političnoideološke spore znotraj družine in družinske tragedije).

---

⁴² Nujno pa je opozoriti, da se v njihovih spominih prvo in drugo prepleta; podobo preteklosti tako ustvarjajo s pomočjo doživljanja sedanjosti, spominov na preteklost in pričakovanj neznane prihodnosti.

Na sproščenost informatorjev, ki se je kazala tudi v njihovi gostobesednosti in živahni telesni mimiki, so vplivala tudi sama vprašanja: že na začetku sem jih spraševala o pozitivnih značilnostih in spominih na preteklost (pripovedovanje o lepih stvareh človeka sprosti) pa tudi sama tematika naših pogovorov jim je bila všeč in se jim je zdela zanimiva, kar so mi povedali tudi sami.

Zelo pomembno se mi zdi zavedanje, da na teren nisem šla raziskovat "resnice" o preteklosti. Vedela sem, da ne bom pridobila objektivnih informacij, kar pa me niti ni zanimalo. Zanimale so me prav osebne "resnice", spomini in podobe informatorjev o preteklosti: "Življenjske zgodbe, upi, pričakovanja, želje in strahovi ljudi nikoli ne odsevajo pretekle resnice, temveč so vedno retrospektive racionalizacij" (Adam, 1995). Te zgodbe, takšno subjektivno videnje preteklosti skozi spomin razkrivajo doživeto zgodovino, t. i. "vizijo preteklosti" (Brumen, 2000: 24). V njej je objektivnost vedno osebno videnje, osebna "resnica", pri čemer pa raziskovalcev ne zanima njena dejanska (ne)objektivnost, temveč okoliščine in razmere, v katerih te različne "resnice" nastajajo in se spreminjajo (Ravnik, prav tam: 25).

Življenjske zgodbe, spominjanja posameznikov so prostor intersubjektivnega srečanja, ki zajema tako informatorje kot tudi raziskovalca. Tu se ne govori o dejstvih, resnicah ter podatkih v smislu objektivnih entitet, temveč o socialnih pomenih ter o pripisih socialnih akterjev (Vodopivec, 2005). Tudi Lowenthal meni, da "ne moremo ubežati okviru, ki ga preteklosti vsiljujejo njeni pripovedovalci, pa tudi ne moremo ubežati našemu; pripovedovalčeva perspektiva oblikuje njegovo izbiro in uporabo zgodovinskega materiala, naša pa determinira to, kar z njim naredimo" (1995: 216).

3.2. PREDMET PREUČEVANJA

Predmet moje raziskave je podoba, ki jo imajo informatorji o preteklosti, njene značilnosti in dejavniki njenega oblikovanja. Zanima me kontekst obujanja spominov na Jugoslavijo, tj. kdaj, kje, s kom in česa se informatorji spominjajo, ugotavljala pa bom tudi značilnosti nostalgичnega diskurza – med drugim se bom ukvarjala s predmetom nostalgije ter kontekstom njene artikulacije.

3.3. STRUKTURA PREUČEVANEGA VZORCA

Jugonostalgija je kompleksen pojav, ki ima v različnih socialnih skupinah in okoljih različne značilnosti, zato sem se v svoji raziskavi omejila na populacijo študentov, rojenih med letoma 1977 in 1982 v Ljubljani, kjer so tudi odraščali. Intervjuvala sem 10 oseb, od tega 5 žensk in 5 moških. Informatorje sem izbirala iz različnih družbenih skupin, ki jim pripadam tudi sama (pri delu, ki ga opravljam preko študentskega servisa, na fakulteti itd.) ter po "snow-ball" sistemu, ko so mi informatorje priporočili drugi informatorji. V svojo raziskavo sem tako zajela heterogen vzorec populacije, saj informatorji, čeprav so si generacijsko blizu in izhajajo iz podobnih socialnih okolij, danes pripadajo različnim družbenim skupinam. Pri tem ne smemo zanemariti niti 6-letne starostne razlike med najmlajšim in najstarejšim informatorjem, kar je gotovo tudi dejavnik, ki prispeva k heterogenosti vzorca. Pri izboru vzorca sem tako upoštevala geografsko, starostno in spolno komponento, informatorji pa so morali biti tudi študenti(-tke).

Geografski dejavnik se mi zdi pomemben zato, ker je odraščanje v urbanem okolju, v tem primeru v prestolnici, drugačno od odraščanja v manjših krajih ali na podeželju, s tem pa seveda vpliva tudi na dojetje sveta in oblikovanje podobe o preteklosti. Pri tem ne smemo pozabiti, da je bila Ljubljana središče slovenske jugonostalgичne subkulturne scene (in to ravno v najstniških letih informatorjev), s čimer so bili njeni elementi mladim dostopni skoraj na vsakem koraku.⁴³

Pri starostni komponenti sem upoštevala, da so si informatorji po letih dovolj blizu, hkrati pa dovolj daleč, da vzorec ni preveč homogen. Pomembno pa se mi je zdelo predvsem to, da so otroštvo preživeli še v nekdanjem režimu, zaradi česar so bili takrat obkroženi s kulturnimi elementi, z diskurzi in s podobami, ki so danes del skupnega spomina oziroma imaginarija preteklosti. Pri tem imam v mislih tako elemente popularne kulture – glasbo, filmsko in televizijsko produkcijo itd. – kot tudi medijski, politični in širši družbeni diskurz: ritual sprejetja otrok v Zvezo pionirjev; "bogate" proslave ob dnevu republike; pomen Tita in NOB, ki se je kazal tudi v izobraževalnih strukturah, ki so na osnovnošolski stopnji predpisovale veliko število literature s temo partizanov in "boja proti okupatorju"; Titove slike

---

⁴³ Upoštevati pa moramo tudi majhnost mesta, v katerem imaš občutek, da vse znaš in da si lahko nenehno v središču dogajanja.

v vseh javnih in državnih ustanovah; pretirana uporaba zastav, grbov in drugih jugoslovanskih simbolov ob državnih praznikih; uporaba raznih parol in gesel⁴⁴ itd.

Vse to je na informatorje takrat naredilo močan vtis. Morda je to v njihovem spominu še toliko bolj opazno zato, ker je del preteklosti, ki se je krvavo končala. Ta nasilni razpad po mojem mnenju pomembno prispeva k idealizaciji preteklosti, predvsem k predstavam o "bratstvu in složnosti narodov".

Informatorje sem izbirala tudi po spolu, vendar bolj zaradi heterogenosti samega vzorca in ne zaradi raziskovanja značilnosti in razlik med ženskimi in moškimi spomini in naracijami. Večji poudarek sem pripisala temu, da so informatorji študentje,⁴⁵ saj verjamem, da izobraževalne strukture do neke mere vplivajo na odnos, ki so ga informatorji razvili do sveta in svoje preteklosti. Tu gre tako za podobo preteklosti, ki jo posreduje izobraževalni sistem, kot tudi za pripadnost specifični, študentski populaciji, ki si je izoblikovala poseben življenjski slog.

Informatorji v nalogi ostajajo anonimni in jih nagovarjam kot informatorje.⁴⁶ Njihove odgovore sem pustila v pogovorni, slengovski obliki, saj je to njihov vsakdanji način komunikacije in osebne izražanja. Z zamenjevanjem in nadomeščanjem njihovih izrazov s knjižnimi bi lahko prišlo tudi do spremembe njihovega pomena.

3.4. ANALIZA PRIPOVEDI O PRETEKLOSTI

Čeprav vprašanj v začetku nisem oblikovala po ločenih sklopih, saj jih tudi med intervjujem ne bi bilo mogoče izvajati po vrsti (intervju ima namreč svoj tok in ritem, ki ga ustvarjata oba, informator in spraševalec, usmerja pa ga slednji), jih je kljub temu mogoče razvrstiti na šest preglednih sklopov, ki obravnavajo:

- 1.) informatorjevo podobo o preteklosti;
- 2.) odnos njegovih staršev, prijateljev ter širše družbe do preteklosti;
- 3.) kontekst spominjanja (kdaj, kje, s kom obuja spomine) ter spomine na konkretne stvari iz preteklosti;
- 4.) odnos do artefaktov preteklosti – podob, predmetov itd;

---

⁴⁴ Na osnovni šoli Danile Kumar smo še leta 1986 učitelja (-ico) – takrat "tovariša" oz. "tovarišico" – ob vstopu v razred pozdravljali z geslom "za domovino s Titom naprej!"

⁴⁵ Informatorji so študentje tako naravoslovnih kot tudi družboslovnih programov ljubljanskih fakultet.

⁴⁶ Informatorji 1, 2, 6, 9 in 10 so ženskega spola, informatorji 3, 4, 5, 7 in 8 pa moškega spola. Kljub temu vse nagovarjam z besedo informator ter ustrezno številko.

- 5.) "udeleženosť" v jugonostalgicni subkulturni sceni;
- 6.) predmet njihovega hrepenenja in njihovo razumevanje jugonostalgije.

3.4.1. PODOBA PRETEKLOSTI IN ZNAČILNOSTI NOSTALGIČNEGA DISKURZA

Sedem informatorjev je eksplicitno poudarilo, da so bile na splošno razmere v nekdanji Jugoslaviji boljše, kot so danes⁴⁷, vsi pa so pri naštevanju teh pozitivnih oziroma boljših razmer najprej omenili večjo socialno varnost, ki jo je omogočala država: *"Takrat je pa vseen sistem skrbel zate ... zdravstvo, penzijo si dobu, pa štipendije ..."* (inf. 4), pri čemer so poudarili predvsem večje možnosti zaposlitve in pridobitve lastnega stanovanja za mlade ljudi; hitrejše, cenejše in lažje zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb: *"... si se lahko zlo hitr osamosvojil pa hitr si lahko mel družino ... tud za službo pa študij ni blo problemov pa dopusta je blo dovolj ... vsi otroci so si lahko privoščil it na morje pa smučal smo vsi"* (inf. 10); šest informatorjev pa je med pozitivnimi stranmi nekdanjega sistema navedlo tudi socioen enakost: *"Ena je delala dol u Istri za tekočim trakom, en drug je bil pa recimo uradnik pa sta oba šla na isti konc na morje ... dons pa grejo bogati na Sejšele, drugi pa nekam u Istro"* (inf. 8).

Kljub predpostavki o "boljši preteklosti" pa sta na vprašanje, ali se jim zdi, da živijo danes kot študentje bolje, kot bi takrat, samo dva odgovorila z da, *"zato ker mam več stvari dostopnih ... lahko grem ven, lahko se odločam ..."* (inf. 9); štirje pa menijo, da živijo danes slabše, kot bi takrat⁴⁸: *"Blo je manj gnjavaže okol statusa pa tega ... zdej k zapavziraš, te takoj gnavjo brez statusa, brez bonov, brez zdravstvenga zavarovanja ... takrat si se prepisoval pa probu mal tega pa unga ... zdej je velik bolj pritisk, da bi čim prej končal in šu u službo al pa študirat dalje ... takrat se mi zdi, da si mel več priložnosti za iskat samga sebe, iskat, kaj ti ustreza pa kaj ne"* (inf. 5).

Najpogosteje so informatorji omenjali spremembo vrednot v času tranzicije: v Jugoslaviji naj bi tako prevladovali solidarnost, enakost in kolektiv, danes pa so na prvem mestu individualnost, tekmovalnost, egoizem, denar in imidž: *"Zdej je bolj pojava bistvena, kokr je bla takrat ... imidž pa keš pa ta haj-sosajeti⁴⁹ scena ... vsi majo zdej neke avte, kafiče vidiš, so ful neki na višjem nivoju"* (inf. 5); *"Ful se mi zdi, da se folk bolj grebe ... da dost jim*

⁴⁷ Samo štirje izmed teh so se pozneje opredelili za jugonostalgike.

⁴⁸ Vsi štirje se kasneje opredeljujejo za jugonostalgike.

⁴⁹ high-society

je vseen za sočloveka ... ni tega filinga neke skupne pomoči" (inf. 6); "Nas v osnovni šoli so ful vzgajal v solidarnosti en do družga pa minimalno tekmovalnost ... recmo pr moji sestri, k je mlajša, so jo že začel pitat 'ne pustit, da plonkajo od vas, k pol boste vi mel zarad tega nižjo oceno, ker bo več dobrih', pa 'rinte se naprej, ne pustit drugim, da vas dohitevajo, da boste vi u špici'. Pr nas je blo bolj tko, 'vedno pomagaj drugmu' ... pa tud recimo pr plonkanju nam niso nabijal takih moralnih ... bolj kao 'ne plonkat, ker bosta obadva šus dobila', zdej je pa 'ne plonkat, da ne bo tok dober k ti' ... zdej je ta selekcija pa se tak elitizem ustvarja" (inf. 5);

Omenjajo pa tudi večjo odprtost in povezanost med ljudmi ter: "Ljudje niso bli tolk ambiciozni, se mi zdi, ker si pač vedu, da eno službo boš dubu u eni državni firmi pa s tem tud stanovanje" (inf. 6); "Takrat so bli vsi tolk preprosti, dons so vsi tolk kompleksni ratal" (inf. 7); "Se mi zdi, da so mel velik več študentskega duha ... nardil so spremembe" (inf. 10); "Nobenga nacionalizma ni blo pa noben se ni tolk prtožval" (inf. 2).

Nekateri so med spremembami navedli tudi zoženje kulturnega prostora, ki ga je povzročil razpad Jugoslavije: "Včasih je bil lažji pretok glasbenikov ... kako je blo pol po razpadu težko iz ene Srbije prit u Slovenijo" (inf.1); "Če gledam kot muzičar, mi bi blo neprimerno bolj da smo u Jugoslaviji, ker ne bi mel dva miljona folka, ampak bi mel 15 milijonov ... tkole glasbenik slovenski je popolnoma neznan na jugoprostoru ... včasih so vsi poznal ta stare pankerje pa rokerje, od Lovšina do Predina, zdej pa tega več ni za nas ... mi smo tam popolna tujka in popolnoma odrezani od tega in mi smo u tej Sloveniji odrezani od celga sveta ... popolnoma neznan jezik za Italjane, Avstrijce, Madžare, kar je pa jugo, kar je pa povezava z nami večletna, smo se pa mi sami odrezal od tega" (inf.7); "Mogoče za očeta kot glasbenika violinista, ki je bil eden izmed najvidnejših violinistov v Jugoslaviji ... z vojno so se te stvari zlo spremenile ... je zgubu trg ..." (inf.9).

Med negativnimi platmi nekdanjega sistema poudarjajo predvsem politično in ideološko enoumje: "... kolk je blo ene cenzure pa političnih pritiskov ..." (inf. 1); "V enih točkah je omejeval vse, k so hotl preseč povprečje" (inf. 2); "Svobode je blo manj ..." (inf. 3); "Ljudje niso mogl izražat mnenj, ki niso bla najbolj naklonjena tedanji oblasti" (inf. 5); "Takrat smo mel mal vsega, kt da bi bli res u eni izolaciji ... pa če si šel u drugo državo, so te bolj čekiral, da ne boš tam ostal ... pa vernik je bil takrat dost preganjan pa tud prazniki vernikov niso smel bit praznovani" (inf. 6); "Prejšn režim je omejeval posameznika za dobro družbe" (inf. 7). Vendar pa vsi poudarjajo, da sami teh pritiskov niso občutili, saj tedanje razmere poznajo večinoma iz pripovedovanj starejših ljudi, iz medijev in šole.

Večina jih sicer meni, da bi Jugoslavijo lahko označili za totalitaren režim in Tita za diktatorja, vendar pa poudarjajo, da je šlo za "latenten totalitarni režim" (inf. 9), da je bil Tito

"prikrit diktator" (inf. 6), "diktator najmilejšega kova" (inf. 5), kar opravičujejo z: "Valda da ni bla cela Juga popolna, ampak pr takih velikih zadevah en človek ne more sam prevzeti odgovornosti za vse, ne more vsega nadzorovati" (inf. 7); "... včasih je pa tudi verjetno za svoje interese delu, ampak kdo pa ne ..." (inf. 2); opravičevanje Titove vloge se razkriva tudi v primerjavi z drugimi komunističnimi voditelji: "Sej je bil neke vrste diktator, sam u unem res najmilejšem pomenu te besede ... ker je čist drugač, kt je bil recimo Stalin al pa Mao Cetung" (inf. 8); "Se mi zdi, da mu je uspel svoje ideje prenest na narod, da je mel narod od njega ogromen ... za primerjavo, v Sovjetski zvezi je bil narod zaradi tistih idej tam samo prikrajšan" (inf. 3); govorijo pa celo o "zaroti" zahodnega sveta: "To je vse ena propaganda zahodnega sveta ... se mi zdi, da tudi Goli otok vseen ni bil tok drastičen, kot se ga skuša dops prikazati" (inf.3). Morda se ravno na tem mestu najbolj razkriva nostalgčna dimenzija: negativne plati preteklosti so spregledane in opravičene, njihov pomen je zminimaliziran.

Pri naštevanju pozitivnih plati sedanjosti so informatorji bolj skopi. Večinoma omenjajo večje možnosti izobraževanja ter večjo potrošniško izbiro: "Če pogledaš socializem, k si šu u trgovino, pa si mel en jogurt, zdej greš pa maš vse, tko k u Evropi" (inf. 6); "Glede možnosti študentov, čist izobraževanja v tujini bi skor reku, da so zdej boljše" (inf. 3); "Mislm, da nam je dops izobrazba velik bolj dostopna, kot je bla včasih" (inf. 7); "Na splošno storitve so velik boljše zdele pa maš tudi več možnosti za uspet ..." (inf. 4).

Pomembno se mi zdi opozoriti na binarnost predstav o preteklosti oziroma vrednotenje preteklosti skozi primerjavo s sedanjostjo in obratno. Informatorji v preteklosti najdejo, kar pogrešajo v sedanjosti. Preteklost ponuja vse tisto, kar sedanjost odteguje: "Kadar me kej ujezi, kadar recimo slišm za kšen primer ekstremnega grebatorstva al pa kej tazga, me rukne nazaj, češ – učas pa ni blo tko" (inf.5). Njihova sedanja izkušnja se dopolnjuje s predstavami o preteklosti in obratno; odnos do preteklosti oblikujejo razmere v sedanjosti. Preteklost in sedanjost tako vrednotijo preko binarnih razmerij: kolektivnost – individualnost, solidarnost – egoizem, "bratstvo" narodov – nacionalizem, preprostost – kompleksnost, orientiranost k skupnosti – orientiranost k posamezniku itd.

Skozi analizo naracij pride do izraza njihova protislovnost: če pogledamo primer družbene enakosti, ki jo informatorji na nekem mestu označujejo kot pozitivno: "Za vse v državi je blo poskrbljen približn na istem nivoju ... so si vsi lahko vse privoščil" (inf. 6), na drugem mestu pridobi negativno konotacijo, ker predpostavlja tudi uniformiranost in enoumje: "Ni blo nekih možnosti izstopanj, so bli vsi približno isti ... tist, k da po tekočem traku ustvarja tko sive ljudi, da noben ne izstopa" (inf.6).

Podoba o preteklosti torej ni konsistentna, pogosto so si njeni posamezni segmenti celo v nasprotju, kar pa so večkrat poudarili tudi informatorji sami. O takšni, dvojni preteklosti namreč pripovedujejo njihovi starši in stari starši: *"Od fotra familija je bla ful za ta režim, od mame pa čist kontra ... skoz sta dva pogleda na preteklost ... en je, da so bli zaprti, ujeti tle noter, po drugi strani pa mi je fotr recmo govoru, da si lahko kljub vsemu lahko delu, kar si hotu, šel, kamor si hotu, možnosti si mel več, država te je podpirala"* (inf. 8).

Informatorji veliko govorijo o času: *"Ljudje so mel več cajta ..."* (inf. 4); *"Življenje je zdej ful hitro"* (inf. 8); *"... z nekakšnim pomanjkanjem časa, ki spremlja kapitalizem ... iz tega vidika se mi zdi, da je blo življenje vseen bolj umirjeno"* (inf. 9). V pripovedih se kaže prelom⁵⁰ v času, ki razpade na čas nekoč - "prej", "takrat" in čas danes - "zdaj".

"Včasih" predstavlja čas do leta 1990 oziroma "pred razpadom" (tudi čas od njihovega rojstva do razpada Jugoslavije); znotraj tega obdobja pa razlikujejo še "njihove čase" (čas informatorjevih staršev in starih staršev) ter lastno preteklost, ki se veže na otroštvo.

"Zdaj" zaznamuje obdobje od leta 1991 do danes oziroma čas "po razpadu"; vendar pa, kadar govorijo o svojih najstniških letih oziroma odraščanju v devetdesetih, umestijo ta leta v preteklost, v "takrat", sedanjost oziroma "zdaj" pa v tem primeru označuje čas zadnjih nekaj let.

Analiza pripovedi – kljub posameznim med seboj nekonsistentnim delom⁵¹ – razkriva precej enotno in koherentno nostalgичno podobo o preteklosti. "Vere" (tj. emocionalni nivo) informatorjev v to podobo ne omaje niti kritična refleksija slabosti in krivic nekdanjega sistema. Informatorji predpostavljajo, naštevajo in poudarjajo enake značilnosti in detajle preteklega življenja, ki oblikujejo enotno podobo o varni, stabilni in združeni Jugoslaviji, o preprostih, solidarnih in neambicioznih ljudeh, ki živijo umirjeno in hedonistično življenje. To namišljeno, utopično življenje, deželo in družbo primerjajo z današnjim hitrim in nestabilnim življenjem med zahrbtnimi, površnimi in egoističnimi ljudmi, ki se grebejo za denar, ugled in prestiž. Zato tudi dojema večina informatorjev minulo življenje v Jugoslaviji (kljub nekaterim izboljšavam na političnem in ekonomskem področju) za boljše od sedanjega.

Podobo informatorjev o preteklosti so v veliki meri sooblikovale "pripovedi iz druge roke" – predvsem pripovedi njihovih staršev in starih staršev o preteklih časih (kar so mi

---

⁵⁰ Tudi Françoise Zonabend ugotavlja, da med preteklostjo in 'danes' obstaja prelom: "Tedaj, ko se je vse prekucnilo na glavo, družbeno življenje se je v celoti na lepem zamajalo in vse se nenehno spreminja" (Brumen, 2000: 410).

⁵¹ Informatorji zahajajo v protislovja: *"U socializmu smo bli vsi enaki, a ni to neki najlepšga"* (inf. 2), kasneje pa: *"Nisi mogu rečt, da smo vsi isti ... u bistvu se je tud u razredu tko čutl, že čist u šoli, k si vidu vse te razlike, pa si se pol pogovarju, kako je blo v vsaki familiji u bistvu različen"* (inf. 2).

večkrat potrdili tudi sami), zato me je podrobneje zanimal tudi odnos njihove družine in prijateljev do preteklosti.

3.4.2. VPLIV (DRUŽINSKEGA) OKOLJA NA PREDSTAVE MLADIH O PRETEKLOSTI

Na posameznikovo podobo o preteklosti v veliki meri vpliva odnos, ki ga do te skupne preteklosti vzpostavljajo socialne skupine, katerim posameznik pripada. Preteklost se mu, če za trenutek zanemarimo širši družbeni kontekst, najpogosteje razkriva skozi pripovedi o "starih časih", ki jih posredujejo starejši družinski člani. Zato se mi zdi pomembno pogledati tudi, kako starši doživljajo preteklost.

Starši večine informatorjev imajo do preteklosti pozitiven odnos. Večinoma so matere tiste, ki opozarjajo na pozitivne plati preteklega sistema (omenja se predvsem socialna varnost), očetje pa so bolj kritični.⁵² Samo informator 6 je rekel, da imajo njegovi starši negativno podobo o preteklosti, kot razlog pa je navedel predvsem vernost, ki je niso smeli javno izražati. Ostali informatorji menijo, da imajo njihovi starši pozitiven odnos do preteklosti, dva pa celo omenjata nostalgijo, s katero naj bi se starši spominjali preteklosti. Odnos staršev do preteklosti je večinoma skladen z odnosom informatorjev, razen informatorja 6, ki se je kasneje opredelil za jugonostalgika, čeprav imajo njegovi starši izrazito negativen odnos do preteklosti.

Stari starši so izredno pomemben vir informacij o preteklosti oziroma pripovedi o "starih časih", ker so žive priče preteklosti in najstarejša vez z njo, saj so preživeli celotno jugoslovansko obdobje: od krvave 2. svetovne vojne, obdobja Titove vladavine, njegove smrti in slabljenja države v osemdesetih, do njenega razpada v devetdesetih: *"Moj dedi je bil polkovnik, vojaški zdravnik ... on je bil zlo s srcem pr NOB-ju ... še vedno ga mam za en družinski zgled ... on, njegova oseba me zlo veže na tiste čase"* (Inf. 3).

Informatorji menijo, da imajo tudi njihovi prijatelji večinoma pozitiven odnos do preteklosti oziroma *"bolj je un filing neke skupne Jugoslavije, nekega žura ..."* (inf. 6), informatorja 2 in 10 pa navajata, da so številni med njimi tudi nostalgični.

---

⁵² Informator 1 je omenil politične pritiske, katerim sta bila izpostavljena njegov oče in dedek: *"Dedku so prisluškval, oče je šu pa za eno noč u zapor, ker je Titu narisu brke"* (inf. 1), zaradi česar oče do preteklosti vzpostavlja kritično distanco. Informator 3 pa je kot razlog očetove negativne podobe preteklosti navedel srbski nacionalizem, ki mu je bil oče izpostavljen.

Po lastnih besedah so si podobo o preteklosti ustvarili predvsem iz pripovedovanj staršev in starih staršev ter iz medijev⁵³ – knjig, revij, dokumentarnih oddaj in filmov, delno pa tudi iz osebnih izkušenj: *"Naši spomini so večinoma umetni, k jih prek staršev, prek filmov, prek muzke doživljamo in mammo eno predstavo, kako je blo"* (inf.9).

Analiza pripovedi pokaže, da informatorji govorijo o treh preteklostih: preteklosti svojih starih staršev, staršev in njih samih. Stare starše pogosto predstavljajo kot heroje preteklosti, ki so kot aktivni pripadniki NOB med vojno⁵⁴ obranili domovino pred sovražnikom.⁵⁵

O starših ne pripovedujejo kot o herojih preteklosti; po eni strani jih prikazujejo kot njene žrtve (niso smeli izražati vere ali drugačnih mnenj), kljub temu pa je bila njihova preteklost obdobje številnih možnosti samorealizacije, socialne varnosti, "žura" itd.,⁵⁶ pri čemer je pozitivna stran preteklosti veliko bolj poudarjena kakor negativna.⁵⁷

Lastno preteklost informatorji opisujejo skrajno pozitivno; negativni elementi skoraj niso navzoči. Informatorji nimajo osebnih izkušenj z represijo, v svojih spominih obujajo predvsem pozitivna čustva, povezana s posameznimi dogodki, podobami in predmeti iz preteklosti (npr. občutki povezanosti in pripadnosti ob posameznih dogodkih in dejavnostih v šoli itd.).⁵⁸

---

⁵³ ... čeprav se večini informatorjev zdi, da je medijski diskurz o preteklosti pristranski ali pa ga sploh ni (pri tem moram opozoriti, da so intervjuji nastajali poleti 2004, torej pred razpravami v EU glede statusa komunističnih simbolov in pred zdajšnjo oblastjo, ki o preteklosti pogosto polemizira). Menijo, da mediji prikazujejo preteklost večinoma negativno ali pa je sploh ne omenjajo. Samo trije menijo, da se o preteklosti govori neobremenjeno oziroma, da se poudarja njene pozitivne plati.

⁵⁴ Vojna zavzema večji del podobe preteklosti njihovih starih staršev tudi zato, ker slednji najpogosteje pripovedujejo ravno o njej.

⁵⁵ V pripovedih lahko prepoznamo simbolično opredelitev Dobrega in Zla; v primeru starih staršev sta ostro ločena: Dobro simbolizirajo partizani in pripadniki NOB, torej njihovi dedki in babice, Zlo pa prihaja od zunaj, simbolizirajo ga fašisti in nacisti.

⁵⁶ V tem primeru tako Dobro kot Zlo prihajata od znotraj, njuno razlikovanje pa ni več tako ostro. Dobro simbolizirajo predvsem vrednote, ki jih informatorji pripisujejo ljudem, ki so živeli v tistem času (torej tudi svojim staršem), ter način življenja, ki naj bi ga omogočal takratni socialistični družbeni sistem in katerega naj bi spodbujal komunistični režim, ki pa je bil hkrati tudi slab, vendar s poudarkom, da *"se drgač ne bi mogel obdržat tolk cajta, kokr se je"* (inf. 8).

⁵⁷ To je razvidno tudi iz načina pripovedovanja o preteklosti njihovih staršev in starih staršev: pri naštevanju negativnih stvari so bili skopi (ena informatorka se v tistem trenutku ni spomnila niti ene negativne stvari), izpostavljali so samo tri ali štiri – Goli otok, povelje poboje, omejenost v izražanju mnenj in vere, pa še te so številni opravičili, omilili ali se kako drugače od njih distancirali. Pri naštevanju pozitivnih stvari pa so bili gostobesedni, do pripovedovanega so vzpostavljali bolj emocionalen odnos; kot da za negativne stvari *vedo*, pozitivnim pa *verjamejo* (v smislu kritične racionalne in nekritične emocionalne oz. nostalgije). Podobno se razkriva tudi pri obujanju spominov na njihovo lastno preteklost: za negativne stvari so *slišali* (sošolci od nekaterih naj bi bili kot verniki negativno stigmatizirani, sicer pa osebno nimajo izkušenj z negativnimi stvarmi), pozitivne stvari pa so *doživeli*.

⁵⁸ Dobro predstavljajo pozitivne vrednote: npr. solidarnost, skromnost, enakost itd. Zlo prenašajo na obdobje po razpadu države in se začne z vojno: *"Živel smo u sožitju, kt bratje, pol je bla pa ta krvava vojna ... zdej pa tak nacionalizem, kamorkol prideš, pa maš občutek, kt da te ne marajo"* (inf. 1)

Zanimalo me je tudi, kako se je, če se je, z zamenjavo sistema spremenil socialni status družin vprašanih. Večina informatorjev pripada srednjemu družbenemu razredu in se jim status ni dosti spremenil, pravzaprav je ostal enak. Družinam dveh informatorjev se je finančni položaj izboljšal, kar povezujeta predvsem s tem, da so starši že dolgo zaposleni in so v tem času tudi napredovali. Trije informatorji pa menijo, da se jim je življenjski standard v tem času poslabšal, predvsem zaradi tega, ker so njihovi starši izgubili službe.⁵⁹

Čeprav se socialni status družin štirih informatorjev ni spremenil, imata dva med njimi preteklost za boljšo (eden med njima se opredeljuje za jugonostalgika; enako se opredeljuje tudi eden izmed informatorjev, ki preteklosti na splošno nima za boljšo od sedanjosti). Med tremi informatorji, katerih družbeni položaj se je v tem obdobju poslabšal, se dva deklarirata za jugonostalgika, vsi trije pa menijo, da je preteklost boljša od sedanjosti. Dva informatorja pa ugotavljata, da je položaj njunih družin boljši v primerjavi s preteklim, kljub temu pa oba dojemata preteklost kot boljšo, eden pa se celo opredeljuje za jugonostalgika.

Tu lahko sklenem, da družbeni položaj oziroma socialni status družin informatorjev (ali sprememba tega statusa) le malo vpliva (ali pa sploh ne) na njihovo podobo preteklosti; prav tako pa tudi ne vpliva na njihovo opredeljevanje za jugonostalgika. Razlogov nostalgčnih reprezentacij tako ne moremo iskati zgolj v "objektivnih" socialnih in ekonomskih razmerah, v katere so vpeti informatorji.

3.4.3. SPOMINI NA JUGOSLAVIJO IN KONTEKST NJIHOVE ARTIKULACIJE

Informatorji največkrat obujajo spomine v pogovoru z drugimi, le redko sami. Preteklosti se najpogosteje spominjajo v okviru družine ob praznikih – božiču, novem letu in nekdanjem dnevu mladosti (slednjega se bolj spominjajo s prijatelji). Pri tem so pomembni predvsem stari starši, ki imajo osebno izkustvo preteklosti in velikokrat sami dajo pobudo za pogovor o njej: *"Pogovarjam se največkrat z babi, ker se ona toliko rada spominja vojne in vsega, kar se ji je takrat dogajalo"* (inf. 2); *"Vsakič ko grem do dedka, se spomnim na nek način ... on je men tak živi spomenik tega"* (inf. 8).

Do reminiscence najpogosteje pride ob stiku s kakšno stvarjo ali predmetom iz preteklosti: *"Od vučkota se spomniš olimpijskih iger ..."* (inf.10); s sliko Tita, peterokrako zvezdo in drugimi jugoslovanskimi simboli; s fotografijo: *"Se spomnim na morje pa un*

---

⁵⁹ Oče enega od njih je kot oficir JNA moral med vojno zapustiti Slovenijo, oče drugega pa je bil zaposlen v podjetju, ki je šlo takrat v stečaj.

socialističen hotel, k ga je postavla ena zadruga, in pol je tam cela družina, dedki, babice, vnučki, mame, očetje in k prodajajo une srdelce pa k je ful betona pa una betonska plaža pa pol uni kantavtorji pa stoenka pa dedek noter" (inf. 8); z risbico iz otroštva, starim jugoslovanskim filmom in spomenikom Borisa Kardelja, na primer: *"... pa te kipi ... možaki ... močni, k se napenjajo, da zgleda, k da jim bo mišico raznesel ... kažejo moč človeka ..."* (inf. 8).

Največkrat obujajo občutke oziroma spomine na občutke iz preteklosti: *"U bistvu se spomnim filingov, k so bli z vsako stvarjo povezani"* (inf.10); govorijo o občutkih: *"neke skupne pomoči"* (inf. 5); *"večje povezanosti"* (inf. 6); *"nacionalne privrženosti"* (inf. 1); *"Kljub temu, da so bli različni jeziki pa kulture, je filing, kt da smo en narod"* (inf. 2); *"občutek enega bratstva, jedinstva, povezanosti ..."* (inf. 10).

Seveda pa se vsi spomini ne vežejo eksplicitno na Jugoslavijo: *"Na primer, k na boljšaku vidš te škatlce Podravka, to ti tud ful spomine obudi, kako si meu to včasih doma, kako je pol mama iz tega kuhala nedeljsko kosilo ... če gledaš čebelico Majo, na primer, ob njej se ful spomnim, kako sem sedela na kavču pa sm ob nedelah zjutri gledala to risanko"* (inf. 1).

Mnogi med njimi so na predmete iz preteklosti tudi sentimentalno navezani. Večina jih je tako obdržala pionirsko kapo in rutko, pionirsko knjižico, razne značke, zvezde, celo zastavo: *"Mam jugoslovansko zastavo na steni, pa relief Tita"* (inf. 5); *"Mam u sobi eno dedkovo vojaško čutarco, pa Titove slike, k jih ne obešam zarad fotra, ampak jih mam pa u omari. To mam tud nekaj zase, to je en del mene"* (inf.3).

Informatorji so si zapomnili tudi različne parole in gesla (v slovenščini in srbo-hrvaščini), kot so *"za domovino s Titom naprej"*, *"proletarci vseh dežel, združite se"*, *"družo Tito, mi ti se kunemo"*, *"smrt fašizmu – svoboda narodu"*; izraze *"zdravo"*, *"tovariš / tovarišica"*, *"samouprava"*, *"mladinske delovne brigade"*, *"bratstvo i jedinstvo"*; besedne zveze, največkrat pobrane iz oddaje Top lista nadrealista, filmov Maratonci teku poslednji krug in Ko to tamo peva, z legendarnim vzklikom *"Vozi Miško!"*, ali pa *"I ja bih to radio, tata"*.

Spomine obudijo tudi različni mediji: *"K kdaj na radiu omenjo dan mladosti, pa Titovo smrt"* (inf. 6); *"... pa kej prebereš, recimo, vsake tolk cajta se tud kšen dokumentarc vrti na televiziji ..."* (inf. 5); reklamna sporočila *"Tko, k je pršla kokta, pa se spomnš, kako smo včas kokto pil, kako je to 'pijača naše mladosti' ... pol se spomnš tud teh reklam, z uno punčko, k je pila"* (inf. 1); hrana *"... bazoka čigumiji ..."* (inf. 10); prostor *"Gre za to, da se nekam vrneš, u eno mesto, u nek kraj, v kakšno hišo, da ti privrejo spomini kot prustova*

magdalena" (inf.9); razlike med sedanostjo in preteklostjo: "Spomnim se samo tist, kar je blo drugač od danes ... spomnim se zarad tega, ker ni blo mej, na primer, k smo šli na morje, dans pa so" (inf. 2); arhitekturni stil in barve: "Če gledaš kšno socialistično arhitekturo ... vse je blo monotono, sivo, zeleno in grdo ... zelene zavese ... to me definitivno takoj na socializem spomne, pa take rjave omare" (inf. 1); "Jst se teh časov spominjam tko dost sivo ... recimo u naši stolpnici je ogromen žensk, k so takrat mele trajno pa sive kikle" (inf. 6).

Najbolj podroben in celosten spomin imajo informatorji na dan sprejetja v Zvezo pionirjev. To povezujem s tem, da je šlo za (nekoč) pomemben ritual potrjevanja jugoslovanske identitete, ki so ga bili do leta 1990 deležni vsi otroci iz cele Jugoslavije.

Čeprav ideološka komponenta v času otroštva informatorjev, torej od šest do osem let po Titovi smrti ni bila več tako izrazita, pa se je ta ritual zaradi pomena, ki so mu ga takrat pripisovali, odlično ohranil v spominu informatorjev: "Prej so ti o tem [pionirjih] govoril, odkar si se rodil, al pa vsaj, k si šel u vrtec al pa k si mel starejše bratrance, brate, k so to postal ... to je bil en ideal, to je blo popolnoma mistificiran ... kot en vstop v eno religijo" (inf. 9).

Za ta ritual so se že prej pripravljali z učenjem pionirske prisege, vezanjem rute, učenjem o "prvotnih" pionirjih, najmlajših udeležencih NOB, z dodelanimi in mistificiranimi biografijami, ki so po navadi vključevale herojske podvige v obliki prenašanja pomembnih tajnih informacij partizanom in pogosto krvavo, vendar pogumno smrt (pionir je raje umrl, kot da bi izdal informacije sovražniku).⁶⁰

Tudi sam dan sprejetja v Zvezo pionirjev je bil do podrobnosti organiziran, ritual pa enak že desetletja. Prostor, kjer je potekal ritual, je bil okrašen z uradnimi jugoslovanskimi simboli (zastavami, grbi itd.) in okrasjem v obliki "ponarodelih" nageljnov, prtov, zaves v barvah, skladnih z barvami jugoslovanskih simbolov – tj. v rdeči, beli in modri. V enakih barvah je bila tudi uniforma, ki so si jo otroci takrat prvič in večinoma tudi zadnjič oblekli: bela srajca, modre hlače oziroma krilo, modra kapa – "titovka" z rdečo zvezdo in prav tako rdeča ruta. Šolski radio je predvajal jugoslovansko himno, otroci so v en glas ponavljali pionirsko prisego in poslušali starejšega "mladinca", ki jih je poučeval o njihovih novih pionirskih nalogah in vlogah. Ritual je spremljala vsa šola: ravnatelj(ica) in učitelj(ce), starši, mlajši bratje in sestre in drugi osnovnošolci. Otroci so bili na koncu nagrajeni s slavnostnim obedom.

---

⁶⁰ Zanimivo pa je, da smo te pionirje spoznavali izključno iz otroške literature o partizanih in nihče izmed informatorjev ni slišal še niti za enega "resničnega" pionirja, torej takšnega z imenom in obrazom (s čimer pa nikakor ne impliciram, da jih tudi v resnici ni bilo).

Zaradi vsega tega se informatorji spomnijo oziroma verjamejo, da se spomnijo celotnega dogodka, opisujejo pa tudi občutke, ki naj bi jih takrat prevzemali: "... *ta filing ... nekam so nas vključil, postal smo en člen ene ogromne mase ...*" (inf. 8); "... *smo bli vsi ponosni ...*" (inf. 10); opisati znajo tudi slavnostni obed: "... *pa k sm torto dubu ...*" (inf. 5), "... *k si dubu še sendvič s kumarco ...*" (inf. 9), "... *edin ti si dobil tiste kremšnite ...*" (inf. 10). Zanimivo je, da znajo nekateri še vedno povedati celo ali pa vsaj del pionirske prisege, ki so jo tisti dan recitali.

Tudi s prijatelji se največkrat pogovarjajo prav o dnevu sprejetja v Zvezo pionirjev, sledijo še pogovori o Titu, njegovi vlogi in odnosu do njega, o nekdanji socialni varnosti, o vojni, vzrokih zanjo in poteku dogodkov "*Največkrat se spomnim, kako je blo, k je avion letu čez Ljubljano med vojno*" (inf. 8) ter o tem, kaj so takrat počeli "... *pa kako sm bla s sestrično skupi v Novem mestu, ko se je začela vojna ...*" (inf. 1); o jugoslovanskih športnih tekmovanjih in prireditvah "... *recmo državno prvenstvo Jugoslavije u plavanju leta 89 ...*" (inf. 4); o osnovni šoli "... *o tem, kaj smo se učil u osnovni šoli pa o krajih, k bi jih rad vidu, ker se ti zdi, da so pomembni ...*" (inf. 10).

Zanimivo se mi zdi predvsem to, kako so nam jugoslovanski simboli, kakršni so Tito, zvezda, zastava, partizani itd. "zlezli pod kožo". Kako vedno, ne glede na kontekst, v katerem so uporabljeni, najprej in neposredno asociirajo na Jugoslavijo. Eden izmed razlogov njihove učinkovitosti je morda v preprostosti njihove upodobitve. Peterokrako zvezdo, grb s šestimi baklami in jugoslovansko zastavo je znal nekoč narisati vsak otrok.

Drugi razlog je v tem, da si jih lahko videl na vsakem koraku. Med seboj smo si pripovedovali legende o Titu (eden izmed informatorjev se je spomnil tiste o njegovem psu, ki je prestregel kroglo in mu rešil življenje), šaljive skovanke: "rdeča, bela, plava – Titova zastava; bela, plava, rdeča – Titova je sreča" (katerih pomen smo izvedeli veliko kasneje), brali smo njegove citate, natisnjene v spričevalih, vsepovsod pa so nas spremljali tudi njegovi nepogrešljivi portreti, ki so viseli v vsaki učilnici, ustanovi, zaradi priljubljenosti pa tudi v marsikaterem domu.

Spomin na NOB se je ohranjal s tradicionalnimi vsakoletnimi obiski spomenikov padlim partizanom, pohodi po Poti spominov in tovarištva, pesmimi in zgodbami o partizanih, ki so bile obvezno osnovnošolsko čtivo, nenazadnje pa je bila tudi skoraj vsaka osnovna šola poimenovana po katerem izmed vojnih herojev, ki se je dokazal z razburljivimi in pogumnimi dejanji ter s tragično, vendar herojsko smrtjo.

Ena izmed informatork pa opozarja, da tudi danes: "*Izolirano, da bi vidu sam te simbole, nikol ni ... simboli zmer pridejo na plano u enih kontekstih ... na primer*

jugoslovansko zastavo ne vidš kr tko nekje izolirano, ampak jo vidš u kšnem članku, k itak govori o Jugoslaviji, al jo vidš u kšnem filmu, k je jugoslovanski film iz leta 85, tko da ma zmer eno ozadje, ki že samo apelira na to, na neko bivšo Jugoslavijo " (inf. 1).

3.4.4. JUGOSLOVANSKI SIMBOLI – NJIHOVA VLOGA IN POMEN

Govorili smo tudi o tem, kaj jim predmeti, dogodki in podobe iz preteklosti simbolizirajo: *"Jst mam na steni zastavo, zato ker mi predstavlja eno bremzo prot temu divjanju"* (inf. 5); pionirčki jim na primer predstavljajo: *"... pripadnost Titu, pripadnost temu drugačnemu režimu, po eni strani pa je tud neka upornost tem zdejšnjim simbolom, tej potrošniški družbi ..."* (inf. 3); *"Pionirčki so tud neka enakost, una naša povezava na simbolni ravni s tistim takrat"* (inf. 8).

Podoba Tita je v očeh informatorjev idealizirana. Predstavljajo si ga kot *"... karizmatično osebo, pater di familia, ki je skrbel za svoj narod ..."* (inf. 1); *"... zlo pomembna zgodovinska osebnost, rešiteljica slovenskega naroda ... za te naše kraje, podalpske, je prnesu en tak preporod ... smo bli zlo tak zamorjen narod, zagrenjen ... mal te balkanske, jugoslovanske atmosfere je dobr prevetril naše kraje"* (inf. 3); *"Znal je uživat pa bil je dober diplomat pa ljudski človk"* (inf. 4); *"... kontroverzen človk, plejboj, politik svetovnega formata ..."* (inf. 5); *"Jst sm si ga zmerom predstavljala kot enga dobrodušenga starejšega gospoda, k ma rad dobro vino in dobre cigare in rad pogleda za deklicami"* (inf. 10).

Titu pripisujejo neposredne zasluge za nekdanjo družbeno blaginjo in ga portretirajo kot nekakšnega dobrega gospodarja, ki je skrbel za celotno deželo. Boris Buden opozarja, da je podoba Tita kot patriarhalnega očeta bistvena značilnost ideologije titoizma, značilne za jugonostalgijo v vseh nekdanjih republikah: *"Jugoslovani so bili ustvarjeni kot masa ljudi, katerih kolektivna identiteta je bila skrčena znotraj političnega diskurza, ki se je začela in končala pri ritualno insceniranih prizorih priseganja zvestobe voditelju. Po drugi strani pa je Tito nesporna avtoriteta, ki zagotavlja varnost in kolektivni duh kakor patriarhalni oče družine. (...) Kot internalizirana avtoritativna očetovska figura je imel vlogo simboličnega predstavnika splošnih moralnih norm, družbeno priznanih vrednot in filogenetično pridobljenih kulturnih dosežkov, s čimer je položil temelje za razvoj kolektivne zavesti"* (Petrović, *When we were Europe*).⁶¹

---

⁶¹ Priljubljenost Tita v Sloveniji je razvidna tudi iz raziskav javnega mnenja: po rezultatih Ninamedie ga je leta 1995 med 700 vprašanimi 67,2% smatralo za pozitivno osebnost, 10% za negativno; leta 1998 63,9% za

Zanimalo me je tudi ali bi informatorji oblekli majico s Titovo podobo ali nosili kateri drug simbol tistih časov. S tem sem želela izvedeti, kako te simbole dojemajo (občutijo). Ali so v njihovem spominu obremenjeni z ideološko-političnimi konotacijami ali pa gre za "poigravanje s skupno preteklostjo" (Petrović, When we were Europe), v smislu Hebdigevega koncepta bricolagea, pri katerem gre za dekontekstualizacijo kulturnih znakov, katerih pomen se z njihovim izborom, prerazporejanjem in umestitvijo v nov kontekst, nov diskurz, popolnoma spremeni. Ali pa gre morda za kombinacijo obojega: *"Mogoče bi jo kdaj oblekla za kšen žur k bi bil u stilu juge ... da bi prov tko nosila pa ne, ker se mi zdi, da je Titova slika še dons en simbol, k je zlo delikaten. Jst ne maram nosit takih simbolov, k majo lahko dvojne pomene, pa so lahk tud izzivalni"* (inf. 1); *"Ja, bi, ker se mi ne zdi nč spornega ... je tud lahko en modni dodatek, gre tud mal za uporništvo ... takrat, k to oblečeš, se počutiš kt da zdej ti neki predstavljaš, čist tko kt maš majco od gansov⁶² gor ... pripadnost"*(inf. 3); *"Ja, brez problema ... nardiš sicer stejment, sam men se zdi da ga nardiš pozitivno, ne pa negativno ... to je drgač, kt pa da bi dal Hitlerja na majco gor al pa kljukast križ ... tko, kokr dajo na primer čegevaro⁶³ gor ... to je pozitivno ... še vedno, če daš Titovo majco gor, nisi nek jugonostalgik al pa ne vem kakšen upornik, bolj gre za modni dodatek, kokr pa da ma nostalgijo"* (inf. 4); *"Ja itak ... absolutno gre tud za provokacijo za tiste, k mal pretiravajo z blatenjem prejšnega režima, uni, k so zmerni, jih to ne sprovcira, uni, k so velki nostalgiki, jih to ne sprovcira, sprovcira pa tiste, k preveč siljo prot ameriškemu stilu kapitalizma"* (inf. 5); *"Ja bi ... sploh ni nujen, da nosi neke pomene, lahko pa jih ... po mojem je odvisen od gledalca, kako bo to sprejel ... jst bi jo nosu kot delček provokacije pa delček preteklosti"* (inf. 8).

Večina bi torej takšno majico oblekla; nekateri zato, ker je to del njih (njihove identitete) oziroma del njihove preteklosti; drugi kot "dress-code" za na kakšen žur; vsi pa ugotavljajo, da imajo ti simboli več pomenov, da so lahko sporni in provokativni, lahko pa se jih tudi nosi zgolj kot modni dodatek.⁶⁴

Zanimalo me je tudi, kaj si informatorji mislijo o najstnikih, ki nosijo jugoslovanske simbole, čeprav so se rodili po razpadu Jugoslavije: *"Pr najstnikih je pa to iskanje samih sebe*

---

pozitivno in 10,8% za negativno; leta 2001 79,3% za pozitivno in 7,2% za negativno; leta 2004 pa 79,5% za pozitivno in 12,1% za negativno (vir: Mladina 2004/21). Po anketi Dela iz leta 2003 pa je na vprašanje "Katerega Slovenca bi najraje oživili (klonirali)?", Tito šele na 5. mestu (za Prešernom, Štukljem, Trubarjem in Cankarjem) (Kuljić, 2004).

⁶² Guns N' Roses

⁶³ Che Guevara

⁶⁴ Svetlana Boym ugotavlja, da "Je takšna reinterpretacija starih simbolov, takšen 'deideologiziran' odnos postal nov stil. Ker ni več subverziven, se je pretvoril v estetsko formo (...) modo" (2001: 57).

... majo ogromen enih informacij, se pač poistovetjo, prevzemajo gud stvari iz tistih časov, poslušajo jugomuzko ... to je popotnica staršev, k so u tem živel in neka tradicija se vzpostavlja" (inf. 3); "... velik je modna muha, velik je provokacija, neki je pa tud ideologije najbrž zraven ..." (inf. 5); "Mladi po mojem poznajo preteklost sam iz pripovedovanj ... tud za Tita slišjo, da je bil dober, 'bom pa obleku majco njegovo, bom proti Bushu' ... provokacija " (inf. 8); "Po mojem se mladi oprijemajo ene preteklosti, ki jo sami niso doživel ... hočjo neki nazaj, čist zarad ene nepotešenosti zdej, ker je pač značilnost za večino mladih vedno eno iskanje" (inf. 9); "Na nek način želijo bit del nečesa ... mogoče da niso doživel Juge, ampak lahko pa da živijo zdej v neki družbi, ki promovira jugonostalgijo, jugokulturo in poslušajo to muzko in se družjo s takimi ljudmi in se počutjo mogoče tud sami za jugonostalgike, čeprav niso tega doživel ... mogoče je jugonostalgija za njih neke vrste upor, da si kao mal bolj alter, da nisi tak kt ostali ... tko kt včasih, če si hotu bit mal bolj drugačen, si bil pa panker, zdej so pa jugonostalgiki predvsem ... mogoče je povezan z nezadovoljstvom z določenimi vrednotami, k so dons bolj promovirane, k jih vidš po televiziji, da moraš recimo oksigel uporabljat pa moraš met to pa to pa to kozmetiko" (inf. 10).

Informatorji menijo, da mlajša generacija nosi in uporablja jugoslovansko ikonografijo iz več razlogov: lahko gre za imidž, za provokacijo ter obliko upora proti današnji kapitalistični družbi in ameriški politiki ali pa za iskanje identitete v glasbi in vrednotah nekdanje države in s tem poistovetenje s "preteklostjo drugih".

Informatorji tudi poudarjajo, da pri mladih ne moremo govoriti o jugonostalgiji, saj je za njeno občutenje nujno fizično izkustvo tistega obdobja, pri čemer uporabljajo malce sarkastičen in porogljiv ton: "Za najstnike bi reku, da so jugonostalgični bolj zarad muzke kokr pa zarad česa družga ... oni majo iz druge roke vse podatke ... jst lahko rečem, da sm bil pionirček, oni pa niso bli, niso na svoji koži čist nč doživel" (inf. 4); "Jugonostalgija pr najstnikih se mi zdi pa mal smešna, ker ne morjo vedet, za kaj gre ... moraš poznat neki, da si lahko nostalgičen po tem, razen če se gre za nek imidž" (inf. 6); "Teško si predstavljam, da bi se nekdo smatru za jugonostalgika, k ni meu tega ... neki je stvar rečt, neki pa dejansko stat za tem ... če poslušáš britni spirs,⁶⁵ pa rečeš, da si jugonostalgik, pa ti ni všeč nč od tistga, sam burek ješ, se mi zdi, da tak človk ne more stat za svojimi besedami" (inf. 10); "Kaj pa oni vejo, kaj je jugonostalgija, sej niti niso bli rojeni v Jugi ... to je fešn šov⁶⁶ ... kako si sploh lahko nostalgičen za nečem, česar ne poznaš" (inf.7).

---

⁶⁵ Britney Spears

⁶⁶ fashion-show

Vendar pa, kakor ugotavlja Mitja Velikonja, nostalgija ni le stvar spontanosti ali generacijske pripadnosti, ampak gre lahko tudi za zavestno kulturno, politično ali idejno izbiro njenih nosilcev: "Nostalgija ne išče (le) 'resnice' lastne izgubljene preteklosti, ampak občutke (četudi ti pripadajo drugih ljudem ali generacijam)" (Tistega lepega dne).⁶⁷

V pripovedovanju informatorjev se razkriva občutek ponosa, ki ga imajo zaradi svoje preteklosti. Ponosni so na to, da so izkusili padec režima in prehod v novega, da so bili del "drugačne" preteklosti: *"Jst mam zlo lepe spomine in se mi zdi, da je za naše življenje eno bogastvo, da smo mi še to doživel, da smo u bistvu ta prehod iz režima u režim doživel ... to je ena velka izkušnja"* (inf. 9).

Pomemben element te "drugačne" preteklosti predstavlja pomanjkanje nekaterih izdelkov v takratni državi, po katere se je hodilo v tujino (predvsem po banane in čokolado v Avstrijo in Italijo): *"... kako so pred vojno bli uni otroc blazno popularni, k so šli u Italijo al pa u Avstrijo pa so dobil tam une luštne svinčnike al pa barbike, k se jih pr nas ni dal dobit ..."* (inf. 10). Tudi to pomanjkanje jim predstavlja nekaj lepega in pozitivnega. Izkušstvo, za katero so današnji otroci prikrajšani: *"Se mi zdi, da je blo naše otroštvo čist drgačno od otroštev zdej ... smo se znal igrat na drug način, bolj inajdljivo, bolj domišljjsko ... pa sej smo mel ful igrač, barbike, lego kocke, to se je dal dobit, ampak smo iz mejhnga znal več nardit ... dons pa, k vidim otroke, vedno je treba met najprej neki ... takrat so babice šivale punčke iz cunj in so ble neki najbolj čudovitga, dons pa, recimo, otroc tega niti ne poznajo"* (inf. 9); *"Če pogledaš kakšne otroke ... 'mami kup to, mami kup uno' pa mami ne more ... to je včasih boljš blo, k tega ni blo ... med nami nekak ni blo ovir, zdej se pa družjo med sabo tisti, k si lahko kej prvoščjo skupi, pa tisti, k si ne morjo skupi ... se mi zdi, da jst laži najdem stik s človekom, ki je al premožnejši od mene al pa manj premožen, kokr pa mogoče današnja mladina, k ma kr neko steno pred tem, kokr 'mi ne pašemo skupi'"* (inf. 10); *"Men se zdi, da smo se mel kot otroc absolutno ful boljš, kt se majo zdej ... zdej so otroc obsedeni s tem, kdo ma več pa kdo ma boljš, da morjo vse sprobat, da bojo nasledni dan pršl u šolo pa povedal, kere vse filme so gledal pa risanke, pa kere igrce so igral ... pa to mi je ful smešen za plošče al pa za kasete ... zdej eni otroc sploh ne vejo več dobr, kaj je kasete, mi je pa ful dobr, da smo mi še generacija plošč"* (inf.2).

---

⁶⁷ V tem primeru bi lahko uporabila tudi frazo "legisated nostalgia", ki jo je sestavil Douglas Coupland in jo leta 1991 objavil v knjigi Generacija X. Njen pomen je malce nerodno razložil kot: "Prisiliti skupino ljudi, da ima spomine, ki jih dejansko ne poseduje" (wordspy.com). V bistvu gre za nostalgijo po stvareh, ki jih sami nismo doživeli, vendar imamo občutek, kot da bi jih, ker so te stvari del skupnega spomina in so navzoče tudi v vsakdanjem življenju v obliki materialnih rezidualov, idej in konceptov iz preteklosti. Podobe so predstavljene na tak način, da se celo tistim, ki takrat še niso bili rojeni, zdi, kot da se "spomnijo" tistega časa.

3.4.5. ARTIKULACIJA JUGONOSTALGIJE V OKVIRU "SUBKULTURNE SCENE"

Informatorje sem spraševala tudi o tem, koliko so udeleženi v t. i. jugonostalglični subkulturni sceni. Torej, ali gledajo oziroma so gledali filme jugoslovanske produkcije, poslušali jugorock glasbo, obiskovali balkanžure, če in iz kakšnih razlogov so potovali po nekdanjih jugoslovanskih republikah itd.

Najprej me je zanimalo, kdaj poslušajo "balkansko" glasbo oziroma "jugorock", predvsem pa, kaj jim predstavlja, kaj se zgodi, ko pridejo v stik z njo, zakaj jim je všeč: *"Poslušam je glih ne, razen kdaj na žurih ... takrat grejo usi plesat in je včasih tak filing, k da je to neki, kar nas druži, ta muzka ..."* (inf. 1); *"... sem jo učas dost več ...bla je ... k pojejo, zraven štekaš, kaj govorijo pa ful ma temperament, k ga je Juga mela, tak vročekrvnen ... mi nismo to, smo racionalni"* (inf.2); *"Ja, ker se mi zdi zlo kvalitetna, zlo energična, nabita z nekim temperamentom jugoslovanskim, s sproščenostjo ... obenem mal rokenrol ideologije, pomešane s tem jugoslovanstvom ... fajn mi je, ker zlo ne maram teh narodnosti, to poudarjanje naroda, ta Balkan pa predstavlja upor tud temu, ker če se poistovetiš z jugoslovansko muzko, se poistovetiš že z neko nadnacionalnostjo, se prav, se dvigneš nad to narodno pripadnostjo"* (inf. 3); *"K poslušáš to muzko, maš kr nekaj filing, da je to naša muzka"* (inf. 6); *"Ja, ker je super muzka, ker izžareva en balkanski duh, ki dejansko obstaja tud po razpadu Jugoslavije ... tle so zlo pomembni tud teksti ... gre za eno upornost, ki nas še vedno navdušuje, upornost proti režimu, sej to so bli tud sporni teksti za tiste čase ... potem pa ena vsepovezanost, en tak poseben žurerski duh, hkrati pa eno svetobolje ... tko se je rock povezu z enimi koreninami enga določenga sveta, ki je Balkan, ki je bil u Jugi in zato mam o tko radi"* (inf. 9); *"Všeč mi je, ker me spominja na te čase ... pa ne tolk na čase Juge, ampak bolj na čase srednje šole ... takrat se je ful poslušala"* (inf. 10).

To glasbo se je v devetdesetih letih pogosto poslušalo, nekateri pa jo poslušajo tudi danes. Večinoma gre za glasbo, ki se jo vrti na domačih zabavah, pri čemer je pomemben element to, da se ob njej pleše in poje. Najverjetneje zaradi razumljivosti besedil in živahnega ritma, po drugi strani pa je to tudi glasba, ki generira določene spomine oziroma občutke, povezane s širšim kontekstom jugoslovanske preteklosti.

Pri tem je mogoče najpomembnejši element eksoticiranje Balkana, ki ga imajo za temperamentnega, sproščenega, divjega, čutnega, naravnega, enotnega, žurerskega⁶⁸, kar je v

---

⁶⁸ Pogosto se ga asociira z divjim žurom, kjer "se na ražnju peče prašič, pivo in žganje pa tečeta v potokih".

čistem nasprotju s hladno in racionalno Evropo. In takšna – "balkanska" – je tudi jugorock glasba.

Poudarjajo tudi, da so jo takrat poslušali predvsem zato, ker je bila aktualna in povsod navzoča. Veliko se jo je vrtelo po radijskih postajah, organizirali so se ti. "balkanžuri" po srednjih šolah in klubih. Najpopularnejši klubi oziroma lokali so bili K4, pivnica Kra-Kra in B52. Na te žure so zahajali predvsem zato, ker so nanje zahajali tudi vsi drugi, ker so se tam srečevale generacije enake starosti in s skupno preteklostjo, ki so prišle tja plesat ali poslušat glasbo, ob kateri so odraščale: *"Al si mel na izbiro sodobno industrijsko muzko, k je bla zlo brezosebna, po osamosvojitvi so se pa začel te balkanpartiji, k so bli pa zlo taki naravni"* (inf. 3); *"Folk se udeležuje teh žurov, ker so odraščal takrat in je to še vedno del njih ... k oni še vedno gledajo na uno Jugoslavijo kot na domovino"* (inf. 8); *"... da smo spet mal brača po dolgem cajtu, pa dejmo ne pozabit na to, da smo včasih bli skupi, pa da se je dobr žural u stari Jugi"* (inf. 5); *"... je pa folku kul tud zarad ene nostalgije sigurno ... se zbudi eno navdušenje, občutek ene skupne povezanosti ... gre za skupne spomine"* (inf. 9); *"Dons maš mogoče filing, da je manj komercialna stvar, ta jugožur, k pa da bi tam britni spirs vrtel"* (inf. 10).

Ti žuri generirajo predvsem določene občutke povezanosti, kolektivnosti, ki so vezani na skupne predstave o Balkanu, in spomine na mladost. Kot protipol balkanžuru postavljajo ravepartyje, kjer takšnih občutkov ni, kjer se vsak posameznik zabava sam zase: *"Bolj je kolektivno ... ni tist, kokr na rejvih, k vsak po svoje neki pleše ... če bi bla druga muzka, ne bi blo takih občutkov"* (inf. 2); *"Lohk en ful tak pristen filing rata, k vsi pojejo en komad, k ga znaš pet ... recmo na rejvu glih nimam filing, da bo ful nek skupen filing ratu, k pač vsak zase pleše pa ne ve za drugga"* (inf. 6).

Ta primerjava med balkanžuro kot načinom zabave starejših generacij in ravom, ki privlači predvsem mlajše, je skladna s predstavo o preteklosti, ki goji vrednote kolektivizma, solidarnosti in enakosti, ter sedanjosti, v kateri prevladujejo individualnost, egoizem in denar (tudi cenovno sta obe obliki zabave neprimerljivi). Starejše generacije, ki so odraščale še v prejšnjem sistemu, so v njihovih predstavah ohranile nekdanje vrednote, pri mlajših generacijah pa že prevladujejo moderne vrednote.

Poleg glasbe in obiskovalcev pa se balkanžur in raveparty razlikujeta tudi po uporabi drog: na prvem se omamlja z alkoholom, največkrat pivom in vinom, pogosta pa so tudi močnejša žganja, slivovica itd.: *"... na balkan žuru ne boš kakšen martini naroču..."* (inf. 10); na ravepartyju pa je popularno uživanje ekstazija, pogosto tudi v kombinaciji z drugimi drogami.

Informatorji tudi radi gledajo filme jugoslovanske kinematografije, predvsem zaradi humorja: *"Se mi zdi, da noben film ne pokaže človeka tok dobr ... una prvinskost, un satiričen humor, una naravnost teh filmov ... prikazovanje slabih strani na humorističen način"* (inf. 3); zato ker so nam kulturno blizu (tudi zato ker razumemo jezik) *"Mi še lahko gledamo te filme brez podnapisov, če pa bi bli podnapisi, pa ne bi blo polovico tega, kar ti dojameš, ko poslušáš, pa veš ... zarad tega, ker približno se ti sanja, kakšne so razmere dol, pa dost dobr zastopiš tud jezik"* (inf. 8); in hkrati daleč *"Gre za eno čist tipično balkansko mentaliteto, za eno mešanico humorja, enga svetobolja, ene širine, enga patosa ... en tak balkanski duh, s katerim se Slovenci nočmo identificirat kot takim ... tud vici na Slovenskem, če se delajo, se vedno dogajajo na Balkanu in postavljamo si s tem eno zrcalo ... luštni Slovenčki smo sicer zuni, ampak se blazno režimo lahko temu, hkrati se pa še mal identificiramo s tem"* (inf. 9).

Zanimanje za "Balkan" se kaže tudi v potovanjih v nekdanje jugoslovanske republike. Nekateri informatorji so po teh deželah potovali že v preteklosti, najpogosteje obiskujejo hrvaško obalo, večina pa si želi obiskati tudi druge nekdanje jugoslovanske republike: *"Najbolj me [v te kraje] žene to, da je to ful pomemben del moje zgodovine"* (inf. 1); *"Želim si povsod, predvsem zarad folka, k je tolk na izi ... več življenske energije majo pa dežele so tolk kulturno mešane, čeprav zdej se mi zdi, da se hočjo zlo evropeizirat in glih zarad tega hočem it tja čimprej"* (inf. 2); *"Drgačni ljudje, drgačna kultura, predvsem pa zato, ker so mi vedno govoril, da Juga je pa znala žurat in kar slišm od kolegov, k so bli, recimo, u Črni gori, pa u Beogradu, so rekl, da se vedno super žura"* (inf. 5); *"Tam se mi zdi bolj znana scena ... jezik znaš, poznaš približno mentaliteto in tko nimam filinga, da bi nekam na tuje pršla"* (inf. 6); *"... me pa vleče na uno gučo ... vsi se zajebavajo, u iber je sproščen, ljudje pozabjo, od kje je kdo, kaj je kdo in vsi so si enaki, spet zaživi ta enotnost"* (inf. 8); *"Tolk je polno neke kulture, k je nam blizu, k je nikol nisem doživela, ker najprej sem bla premlada, potem je blo nevarn, zdej pa mam možnost, da grem sama in po svoje ... poleg tega ni še tolk zlo evropeizirano"* (inf. 10).

Nekdanje jugoslovanske republike oziroma "Balkan" percipirajo kot prostor, kjer se je nekako zaustavil čas ali pa teče počasneje. V tem smislu predstavlja nekaj naravnega, prvinskega, nepokvarjenega, vendar se tudi v te kraje počasi širijo vplivi Evrope, zato se informatorjem mudi obiskati te dežele, še preden postanejo zevropeizirane, v tem pomenu tudi skvarjene. Pri teh potovanjih je pomemben še en element: informatorji menijo, da je bilo potovanje po Jugoslaviji v svoji idealni obliki mogoče samo v časih, ko je država še obstajala. Da ne gre več za iste dežele. Vojna in čas sta spremenila ljudi in kraje in potovanje po teh deželah ne bo nikoli več takšno, kot je bilo nekoč: *"Rad bi doživel tko, k so mel možnost naši*

starši, k so šli na potovanje po Jugoslaviji ... to je blo res neki uau ... ampak v tistih časih, se prav brez teh narodnih ran zaradi vojne" (inf. 3).

Zanimalo me je tudi, kakšne odnose vzpostavljajo informatorji, kadar se v deželah nekdanje Jugoslavije srečujejo s tamkajšnjimi mladimi.⁶⁹ O čem se pogovarjajo, ali obujajo spomine na preteklost, in če jih, ali so si spomini podobni: "S Hrvati se mi zdi, da smo se kr dost pogovarjal o razpadu Jugoslavije ... to, kdo je kriv, pol smo pa skupi 'kolk je vse grozn, kar je ratal' pa kako smo bli včasih vsi narodi skupi, živeli mirno u sožitju, nekoč bratje, zdej pa največji sovražniki ... mogoče, da je kdaj kej o Titu padl" (inf. 1); "S Hrvati pa s Črnogorci ... nikol se pa še nismo spominjal tega, kako smo živel pred vojno ... bolj se pogovarjamo o tem, kaj se je dejansko dogajal takrat, ko je zavrel, ampak ne pa, kako je blo, k smo bli mladi" (inf. 2); "Mi se več pogovarjamo o tem, k smo bli skupaj, ker smo se mel takrat fajn, ne tolk o razpadu ... s temi ljudmi sem vedno čutu eno hudo sožitje" (inf. 3); "Mislm, da smo se največ spominjal tega, kako se kej je ... hrana pa muzka, to sta ble ta glavne teme ... o obdobju pred razpadom se ponavad pogovarjam z ljudmi, k smo to skup doživlal na isti način, z drugimi, s Srbi, Bosanci in Hrvati smo doživlal to na drug način, u različnih državah, in nimamo neke stične točke ... smo se pa na primer pogovarjal o pionirčkih" (inf. 10).

Informatorji z mladimi večinoma vzpostavljajo dobre odnose in se pogovarjajo o preteklosti, samo štirje pa pravijo, da z njimi preteklosti ne obujajo, ker gre za – zaradi izkušnje vojne – preveč kočljivo temo. Ostali največkrat obujajo spominje na vojno, včasih se pogovarjajo tudi o vsakdanjem življenju v Jugoslaviji, o hrani in glasbi, beseda teče celo o pionirjih.

Pojavljajo se podobni občutki povezanosti, sožitja, nekdanjega "bratstva narodov". Na drugih mestih v intervjuju pa pogosto trdijo, da zadnje čase oziroma že po razpadu prihaja do nacionalističnih izbruhov: "K smo pršl na morje, smo bli vsi isti državljani, ni blo take velke razlike, zdej pa te na vsakem koncu označujejo, kdo si pa kaj si ... pa tud nobenga nacionalizma ni blo" (inf. 2); "Ko greš potovat, na primer na Hrvaško, vidš kako z eno sovražnostjo gledajo nate ... včasih maš filing, da te ne marajo, pa da jim greš na živce" (inf. 1); "Če greš u Istro, se dostkrat počutš mal ogrožen ker si Slovenc ... včasih se mi je zdel, da si takoj našu stik z njimi" (inf. 10).

---

⁶⁹ Zanimivo se mi zdi, da v tujini, kjer Slovenije ne poznajo, informatorji kot referenčno točko uporabljajo termin "ex-Jugoslavija". Na drugem mestu je naštevane prepoznavnih slovenskih športnikov, šele nazadnje pride na vrsto opisovanje njene zemljepisne lege "južno od Avstrije, poleg Italije in Madžarske".

Še zmeraj pa se s temi narodi čutijo povezane: *"Še zmer, tud če potujem po svetu, pa če srečam enga Srba, Hrvata, Makedonca, to je men tko, 'mi smo brača' ... se definitivno takoj povežeš, takoj te vzamejo za svojga, se vzpostavlja ta občutek skupnosti ... pa sej povezanost lahko čutiš tud tuki ... itak je že prisoten en ta občutek skupnosti, k je zlo samoumeven ... če pa pride nekdo iz bivše Juge, je pa u bistvu nek občutek skupnosti, ki je nekoč bil, dons ga pa ni, k ni več samoumeven ... glede na to, da Jugoslavije ni več, je to nek občutek, ki pride in gre, z ostalimi Slovenci pa pač je"* (inf. 1); *"Gre za eno sentimentalno povezavo ... nekoč smo bli brača pa konc koncev nas veže to, da vsi več al manj govorimo tisto bivšo mešanico srbsko-hrvaškega jezika in se lažje sporazumevamo ... vse nam je domače, vsi smo bral alana forda, tko da mam eno skupno ozadje, k ga pa z drugimi nimamo ... se da o čem pogovarjat"* (inf. 5); *"Kjerkol na svetu bom bil, če bom sreču nekoga iz Juge, bom bil tolk happy, kot da če bi sreču enga od mojih ... če bom sreču Italjana nekje, mu ne bom reku 'oooo Italjan moj, mi smo komšije'"* (inf. 7).

Z mladimi prebivalci nekdanjih republik jih torej povezuje skupna preteklost; delijo si socialne spomine, združujeta jih jezik in izkušnja vsakdanjega življenja (oziroma otroštva) v Jugoslaviji.

3.4.6. PREDMET NOSTALGIJE IN NJENA DEFINICIJA

Na vprašanje ali hrepenijo po čem iz preteklosti, so mi samo trije odgovorili, da ne, drugi pa hrepenijo po: *"... se dostkrat spomnim, kako je blo lepo pa vse umirjeno pa ti ni blo treba za nč skrbet pa si bil mejhen pa si dubu igrače pa si bil zadovoljen ... mal po eni mogoče taki določeni brezskrbnosti se mi zdi ... definitivno hrepenim po tem, da bi pršla dol in da ne bi blo te razlike 'ti si Slovenc, jst sm pa Hrvat'"* (inf. 1); *"Jst sm iz preteklosti prnesla filing, da si zadovolen lahko tud z malim"* (inf. 2) *"... po odprtosti jugoslovanskih mej, po tem vzdušju, k je blo takrat ..."* (inf. 3); *"Blo bi mi kul, če bi meu občutek, da bo država poskrbela za nekatere stvari, na primer stanovanje, službe, zdravstveno ... ni mi všeč u bistvu ta kapitalistični sistem, u katerem vsak skrbi zase ... to je tist, kar pogrešam, en občutek varnosti, kerga ti daje matična država"* (inf. 7); *"... to masovno druženje mladih, pa tabori ... to pogrešam ..."* (inf. 8); *"... da greš na Hrvašk na morje pa se počutiš takoj sprejetga ... povezanost med ljudmi nekak ..."* (inf. 10).

Opozorila bi tudi na besede informatorja 10: *"U men je to ostal (preteklost) predvsem kot neki kar bi rada dala naprej poznejšim generacijam ... da se ne ločujejo ljudje tolk med*

sabo, da se počutiš bolj povezanga, da ni taka razlika med unim, k ma več, pa unim, k ma manj, da si pomagajo ljudje bolj med sabo", v katerih se razkriva želja po nekakšnem nadaljevanju dediščine nekdanjih vrednot, ki jih informator doživlja kot pozitivne in ki jih lahko kot "živa priča" preteklosti posreduje poznejšim generacijam.

Zanimivi so tudi odgovori na vprašanje ali se imajo za jugonostalgike. Pet jih je odvrnilo, da ne, eden se je opredelil za zmernega oziroma skeptičnega jugonostalgika, štirje pa za jugonostalgike. Večina se torej ni opredelila za jugonostalgike, čeprav so njihove pripovedi polne nostalgичnih elementov in tudi sami priznavajo, da hrepenijo po nekaterih značilnostih, ki jih pripisujejo preteklosti.

Vsak informator mi je predstavil svoj pogled na jugonostalgijo, kaj mu pojem sploh predstavlja, koga uvrščajo med jugonostalgike in koliko je po njihovem mnenju to občutje razširjeno: *"Zame je predvsem en tak zlo lep spomin na preteklost, pozitivna podoba o življenju v Jugoslaviji, pa da z nekim hrepenenjem pa pozitivnimi čustvi gledaš na to skupno državo, k je bla ... mislm pa, da to niti slučajno ne pomen, da bi blo Jugoslavijo treba obdržat"* (inf. 1); *"Zame je jugonostalgik tist, k se mu zdi tko 'joj zakaj ni tko, k je blo takrat', kao 'takrat nam je blo luštn, dejmo met to še naprej' ... ljudje še čutjo mal te korenine, jugonostalgija je pa zame mal več kt sam to, da čutiš korenine"* (inf. 2); *"Zdej je kul bit jugonostalgik ... men to predstavlja res neko pripadnost vrednotam, multikulturnost, odprte meje na jugoslovanskem področju, ta vpliv južnega temperamenta ... ta zdejšen čas je pod vtisom tega potrošništva, tist čas pa ni bil, se prav predstavlja nek upor temu, mogoče mal tud upora do zdejšnjih vrednot ... predstavlja neko drugo pot"* (inf. 3); *"Recmo upokojen oficir JNA je jugonostalgik zarad tega, ker je prej lahko uživu, nč delu, meu ful bonitet, šel pr 45ih u penzijo, pa meu dobro penzijo ... pr mladih so pa to uni čefurji ... jugonostalgiki nočjo prejšen režim nazaj, hočjo, sam da bi bolš živel"* (inf. 4); *"Recimo un, k je nekaj mnenja, da je blo bolš prej k zdej, k se mu zdi, da bi blo bolš it nazaj u prejšnje stanje, kt pa živet u tem, kjer smo zdej ... čeprov je to mogoče mal preostra definicija ... recmo, da je un nostalgičen, ostali so pa pol zmerni nostalgiki"* (inf. 5); *"Jugonostalgiki so tisti ljudje, ki so starejši od mene, pa kerim se je zlo lepo godil u Jugoslaviji ... mislm, da folk naših let itak pojma nima o Jugoslaviji in se mi zdi, da če mi nismo u njemu dejansko živel, nimamo sploh kej za govorit o nostalgiji, ampak pogrešamo pa lahko obdobje, k smo bli mlajši ... sej takrat je vsem lepo, ko si mlad"* (inf. 7); *"Spomin na un čas, k je blo res lepo ... svoboda pa take mal blede barve z razglednic ... jugonostalgiki si želijo, da bi v tem, kar je zdej, našli elemente tistga, kar je blo prej"* (inf. 8); *"Maš te starejše, k so takrat živel, k je dejansko pristna jugonostalgija ... potem maš en krog mogoče mal bolj izobraženih, ki so se kalil al v muzki al u literaturi al u*

kinematografiji ... to je tudi jugonostalgija ... potem pa kakšen drug del, ki gre za bolj nereflektirano nostalgijo, ko gre recimo za ena potovanja u lepe dežele pa seveda starši, dedki ... pri kakšnem drugem krogu pa gre mogoče bolj za identifikacijo prek muzke in mogoče čisto en tak zabavišni efekt" (inf. 9); "... da bi to rad še enkrat doživel, da ti je bilo u redu u Jugi in da se tudi z lepimi spomini spominjaš Juge pa tistga režima ... mogoče smo predvsem glede vrednot jugonostalgiki, da nas neki povezuje pa da nas neki ločuje od vrednot današnjega časa" (inf. 10).

Informatorji jugonostalgijo povezujejo predvsem s pozitivnimi spomini na preteklost in nostalgičnimi čustvi, ki jih sproža obujanje teh spominov; predstavlja pa tudi pripadnost določenim vrednotam (multikulturalnosti, solidarnosti itd.), pogrešanje skupnega kulturnega prostora, poseganje po elementih "balkanscene" itd.: *"Filingi so pa definitivno ostali vezani na družino pa na to, kako sem jst takrat doživljala stvari ... iz tega sem jst po mojem predvsem jugonostalgik, ker na podlagi tega, kar sem kasneje prebrala ali pa vidla, ne bi mogla met teh filingov" (inf. 10).*

Večina jih tudi meni, da si jugonostalgik ne želi nadaljevanja ali ponovne vzpostavitve nekdanjega sistema. Pri takšni osebi gre predvsem za pogrešanje nekdanjega (namišljenega) varnega in udobnega življenja.

Mnenja o razširjenosti nostalgije so deljena. Večinoma se strinjajo, da je najbolj pogosta med populacijo, starejšo od 25, 30 let, oziroma *"mlajši, ki so, manj so nostalgiki"* (inf. 8), eden od informatorjev pa opozarja, da *"je pripadnost jugonostalgiji manjša, kot pa ohranjanje nekaterih vrednot nezavedno ... tudi tko je, da današnji sistem ne odobrava prejšnjega in se kdo tudi ne upa s pozitivnostjo gledati nazaj, zato ker je vse označeno kot totalitarno in si misli 'zdej bodo pa mene kvalificiral kot tazga' ... če bi se dejansko svobodno gledal na to, brez propagande zdejšenga sistema, bi se tudi nostalgija bolj pokazala" (inf. 3).*

4. ZAKLJUČEK

V diplomskem delu sem se ukvarjala z nastajanjem, (re)produkcijo in artikulacijo socialnih spominov ter značilnostmi nostalgичnega diskurza o jugoslovanski preteklosti. Zanimalo me je, kako informatorji vrednotijo preteklost in sedanjost, kako so si izoblikovali podobo o preteklosti in kakšno vlogo ima pri tem kontekst socialnih spominov (spominjanja).

Skozi narativno analizo intervjujev sem prišla do zaključka, da lahko v primeru informatorjev govorimo o nostalgичnih predstavah oziroma hrepenjenju v kontekstu dveh časovnih okvirov, upoštevati pa moramo tudi večplastnost "predmeta" tega hrepenenja.

Po eni strani gre za nostalgijo po nečem iz preteklosti, pri čemer pa ne gre za željo, da bi to preživelo oziroma zaživelo v sedanjosti. Čar je ravno v tem, da tega ni več, da je ostalo v nepovrnjivi preteklosti in je za zmeraj izgubljeno; da je varno shranjeno in se po potrebi razkriva v sedanjosti; da obstaja kot vzorčni primer, h kateremu se zatekamo, kadar želimo ovrednotiti sedanjost; ker je očiščeno slabega, obstaja kot ideal, zgled in legitimno merilo človekovega ravnanja in delovanja v sedanjosti.

To, po čemer informatorji hrepenijo, kar je "večplastni predmet" njihovih nostalgичnih reprezentacij, česar se najpogosteje in najraje spominjajo in o čemer največkrat pripovedujejo, je: "bratstvo" narodov in zavračanje nacionalizma; družbena enakost, solidarnost in socialna varnost; otroštvo, brezskrbnost in vse ostalo, kar otroštvo simbolizira; izguba skupnega kulturnega prostora in fizičnega oziroma geografskega prostora (ki se najpogosteje razkriva v izjavi *"prej ni blo mej, zdej pa so"*). Nikakor pa ne gre za hrepenenje po Jugoslaviji kot taki – po enopartijskem režimu, avtokratskem voditelju, navidezni gospodarski, politični in kulturni samozadostnosti.

Informatorji niti ne vedo dosti o takratnih socialnih, političnih in ekonomskih razmerah, kar so večkrat poudarili tudi sami. Gre bolj za to, da preteklosti pripisujejo določene kvalitete, za katere sicer ne vedo ali so tudi v resnici obstajale, vendar pa na nek način verjamejo da so, vsekakor pa vedo, da teh kvalitet sedanjost nima.

To pa je tudi ključno gibalno, ki nostalgijo "poganja", hkrati pa jo predstavlja v kontekstu drugega časovnega okvira: lahko bi rekli, da niti ne gre toliko za hrepenenje po preteklosti kakor po sedanjosti. Po "pravilni" sedanjosti. Takšni, ki bi vsebovala tiste kvalitete, ki jih pripisujemo preteklosti. Čeprav bi to, če bi se tudi uresničilo, pomenilo konec nostalgije. Zato gre za nekakšen "perpetuum mobile": nostalgija se "hrani" sama s sabo.

Ta utopična dimenzija implicira, da v primeru informatorjev ne moremo govoriti o nostalgiji kot nekakšni ideološki manipulaciji, po drugi strani pa tudi ne o eskapizmu v smislu zavračanja soočenja z realnostjo. Ravno nasprotno: gre za soočenje z realnostjo na alternativen način. Prav tako tudi pri poseganju po elementih "balkanske kulture" večinoma ne gre za željo po izražanju pripadnosti jugonostalgичnemu življenjskemu stilu oziroma subkulturni sceni,⁷⁰ saj informatorji pogosto govorijo o *izpostavljenosti* jugoslovanski glasbi, podobam, artefaktom itd., ki so bili predvsem v drugi polovici devetdesetih letih močno navzoči v vsakodnevem življenju.

Pripovedi informatorjev razkrivajo vse značilnosti "reflektivne nostalgije", torej simboličnega, neobremenjenega poigravanja s preteklostjo, z "zdrobljenimi fragmenti" (Boym, 2001: 67) socialnega spomina.

Po mojem mnenju ni nujno, da obdobje, o katerem imaš nostalgичne predstave, tudi osebno doživiš. Če gre za vrednote, ki se jih temu obdobju pripisuje, niti ni pomembno, ali smo jih izkusili tudi sami. Vrednote so po eni strani transmisivne, ravnanje v skladu z njimi pa je do neke mere tudi stvar izbire. Tudi v primerih, ko informatorji opisujejo čustva, ki naj bi jih preplavljala, na primer ob ritualu sprejetja v Zvezo pionirjev, v resnici ne gre za čustva, ki so jih takrat tudi resnično občutili. Kako bi se danes, dvajset let kasneje sploh lahko spomnili občutkov v zvezi z nekim dogodkom, ki se je zgodil v preteklosti, ko so imeli šest let. Sploh zato, ker ni šlo za nek travmatičen dogodek, ki bi ga potlačili. Morda si danes lahko samo *predstavljajo*, kako naj bi se počutil šestletnik na takšen dan, ker se spomnijo konteksta, v katerem je otrok takrat živel: dogodku se je namenjala veliko pozornosti, načrtovanje je bilo skrbno in dolgotrajno, sama izvedba pa v stilu "bombastičnih" jugoslovanskih državnih praznovanj, z veliko barvnega okrasja in jugoslovanskih simbolov.

Vsekakor si ni težko predstavljati, kako otrok takšen dan doživlja. Vendar pa menim, da gre pri občutkih ponosa, povezanosti in pripadnosti, o katerih govorijo informatorji, v resnici za čustva, ki jih čutijo danes, ko se spomnijo na ta dogodek. To so občutja, ki izvirajo iz zavesti o tem, da so odraščali v času, ki je bil v mnogih pogledih drugačen od današnjega.⁷¹ Pri ponosu gre tako za občutek, ki ga imajo zaradi fizičnega izkustva nekega obdobja, ki je

---

⁷⁰ Čeprav se tudi pri informatorjih med vzroki za poseganje po elementih "balkanske kulture" pojavlja potreba po "potrjevanju jugoslovanske identitete", ki se kaže v artikulaciji, (re)konstrukciji, ohranjanju in prenašanju določenih vrednot, idej in vedenj, ki jih informatorji pripisujejo jugoslovanski preteklosti in katerih nosilci naj bi bili oni sami ter drugi z osebnim, fizičnim izkustvom življenja v tem obdobju. Takšno potrjevanje pa lahko predstavlja tudi simboličen upor proti dominantnemu diskurzu.

⁷¹ Informatorji so med značilnosti življenja v Jugoslaviji pogosto uvrščali: pomanjkanje potrošniške izbire, izpostavljenost jugoslovanskim ritualom, simbolom in mitologiji, izkušnjo vojne in razpada Jugoslavije, učenje srbo-hrvaščine v šoli itd.

sicer izgubljeno, ni pa pozabljeno, in ga lahko materializirajo skozi diskurz o preteklosti oziroma z artikulacijo spominov. Pripadnost pa je občutek, povezan z zavestjo o tem, da jih med seboj povezuje (sicer bežna) izkušnja življenja v takratni državi, ki pa jih hkrati tudi ločuje od generacij, rojenih po razpadu. To pa je tudi tista točka združevanja in povezovanja, ki je tako značilna za nostalgijo. Najpogosteje se manifestira prav na "balkanžurih", kjer se sicer srečujejo različne generacije ljudi, ki izhajajo iz različnih socialnih okolij, pa vendar jih družijo neko skupno ozadje, v tem primeru skupna preteklost: "Ne gre samo za glasbo, temveč za skupni spomin. Ko se ob poslušanju te glasbe ljudje spogledajo in vedo, ne da bi jim bilo treba karkoli reči" (Berdahl, 1999: 203).

V nalogi sem ugotavljala tudi vzroke nostalgичnih reprezentacij preteklosti.⁷² Zanimalo me je, zakaj informatorji kljub kritični releksiji tega obdobja ohranjajo tako trdno nostalgično podobo o njem; zakaj obujanje spominov na to obdobje – kljub poznavanju njegovih slabosti in pomanjkljivosti – generira zgolj pozitivna čustva.

Enega od razlogov lahko najdemo v tem, da se preteklost v primerjavi s sedanostjo na splošno vrednoti za boljšo. Sedanost je negotova, preteklost pa zaradi svoje zaključenosti in fizične nedostopnosti daje občutek varnosti. Zaradi pomanjkljivosti, ki jih občutimo v sedanosti, ter strahu pred neznanom prihodnostjo, preteklosti pripisujemo pozitivne vrednosti in lastnosti. Morda preteklost v tem primeru predstavlja nekakšen varen in poznan prostor, v katerega se po potrebi zatečemo; in ker v podobo, ki smo si jo ustvarili o preteklosti oziroma spominom, ki jih imamo nanjo, do neke mere verjamemo⁷³, in ker prav tako verjamemo, da smo bili del nje, smo jo torej soustvarjali, nam daje tudi upanje, da bo nekoč bolje.

Več informatorjev je eksplicitno poudarilo, pri nekaterih pa se je to dalo razbrati "med vrsticami", da se jim zdi pomembno, da imajo fizično izkušnjo "drugačnega" življenja v preteklosti tudi zato, da bodo lahko svoje potomce vzgajali v duhu vrednot, prinesenih iz tega obdobja. V tem se razkriva želja po ohranjanju nekakšne dediščine, in sicer s poučevanjem in pripovedovanjem o "dobri" preteklosti.

Drugi razlog idealiziranja preteklosti je v "vsebinah" njihovih spominov. Ti se namreč navezujejo na njihovo otroštvo, preteklost, ki jo informatorji rekonstruirajo, pa je obdobje, ki mu že samemu po sebi pripisujemo številne pozitivne značilnosti: nedolžnost, svobodo brez obveznosti in odgovornosti, obdobje, ko je "še vse pred nami".

---

⁷² Vseh se seveda v tako omejeni raziskavi ne da raziskati, težava pa se pojavlja tudi zaradi močne emocionalne komponente, ki se izmika enoznačnim definicijam.

⁷³ Informatorji se pogosto kritično distancirajo od lastne refleksije preteklosti in se zavedajo, da je njihova podoba ustvarjena, spomini pa nepopolni.

Na podobo preteklosti zanesljivo vpliva tudi odnos njihovih staršev, starih staršev in prijateljev do preteklosti. Podoba informatorjev je večinoma skladna s podobo njihovih staršev. Večkrat so poudarili tudi pozitivno vlogo svojih starih staršev, ki so jo ti imeli v preteklosti: ker so bili pogumni in dejavni pripadniki NOB, jih informatorji vidijo kot nekakšne heroje preteklosti. V tem smislu preteklost, ki ustvarja heroje, najbrž ne more biti slaba. Zanesljivo pa ne more biti slabša od sedanjosti, ki sploh ne omogoča razmer za nastanek tako pogumnih in srčnih ljudi.

Eden izmed razlogov za idealiziranje preteklosti je tudi nestrinjanje z aktualnim političnim enoumjem, ki članstvo v EU razume kot edini legitimen in demokratični cilj vseh vzhodnoevropskih postsocialističnih držav. Jugonostalgija pa ne predstavlja samo upora proti "vseevropskosti". Njeno artikulacijo na način poslušanja jugorock glasbe, gledanja filmov jugoslovanske produkcije ter širšega zanimanja za "Balkan" lahko razlagamo tudi v smislu nekakšnega simboličnega upora proti globaliziranju ameriške "hollywoodske" kulture ter negativnim vrednotam, ki jih informatorji pogosto pripisujejo Američanom (pa tudi Evropejcem) in "ameriškemu načinu življenja": egoizem, hlastanje za denarjem in materialnimi dobrinami, plitkost itd. Poseganje po elementih (artefaktih, idejah ipd.) socialistične preteklosti v tem smislu predstavlja neke vrste alternativo obstoječemu družbenemu stanju in družbeni zavesti.

Ob koncu naloge se odpira še veliko vprašanj in možnosti za nadaljnje raziskovanje: zanimivo bi bilo na primer podrobneje raziskati, zakaj mlajše generacije, rojene po letu 1990, privlači jugoslovanska simbolika, jugorock glasba in kinematografija. Ali lahko pri njih govorimo o jugonostalgiji kot "dediščini" ali pa gre za upornost, morda zgolj za "imidž".

Zanimivo bi bilo tudi ugotavljati, kako različni demografski dejavniki vplivajo na spomine in nostalgичne reprezentacije; kako se na primer med seboj razlikujejo spomini mladih, ki so odraščali na podeželju, in tistih iz mesta; ali pa spomini deklet in fantov; ali pa mladih, ki izhajajo iz delavskega okolja, in tistih z vrha družbene lestvice.

Lahko bi se tudi empirično merilo, koliko ljudi se v Sloveniji prepoznava in deklarira za jugonostalgike in kaj ta pojem po njihovem mnenju označuje; ali pa raziskovati različne uporabe nostalgичnega diskurza v slovenskem prostoru (npr. uradni in popularni diskurz o jugoslovanski preteklosti).

To so samo nekatere izmed možnosti za nadaljnje raziskovanje, ki jih ponuja fenomen jugonostalgije. Odpira pa jih še veliko več, saj je vse v zvezi z (jugo)nostalgijo zmuzljivo, večpomensko ali večplastno: njen predmet, pomen, vloga, vzroki njene navzočnosti, ipd. – vse se izmika togim, enoznačnim definicijam. Zato je še toliko bolj zanimiva "statičnost"

njenih podob: čeprav se spomin z novimi informacijami, s pozabo, z dopolnjevanjem s spomini drugih ipd., nenehno (pre)oblikuje in spreminja, izgleda, kot da (nostalgična) podoba o Jugoslaviji ostaja vedno enaka – "zamrznjena" v času in nespremenljiva.

5. PRILOGA – vprašalnik za intervju

1. Kako je bilo po tvoje v časih pred osamosvojitvijo? Je bilo bolje ali slabše kot danes?
Kaj je bilo bolje oziroma slabše?
2. Ali se ti zdi, da je prejšnji režim kaj omejeval? Kaj pa je po tvojem omogočal (pozitivnega)?
3. Kako se ti zdi, da je s tem danes?
4. Kakšne so bile takrat po tvojem možnosti (perspektive, priložnosti) za mlade, v primerjavi z današnjimi?
5. Kakšen odnos imajo do tistih časov tvoji starši in prijatelji?
6. Kako se ti spominjaš tistih časov? Kako je takrat živela tvoja družina? Kakšen status (socialni, ekonomski itd.) je imela v primerjavi z današnjim?
7. Ali se ti zdi, da živiš danes tukaj bolje, kot bi v Jugoslaviji?
8. Kdaj se spominjaš preteklosti? Ko si sam-a, z družino, s prijatelji, ob praznikih itd.?
9. Če se o preteklosti pogovarjaš s prijatelji, znanci itd., o čem največkrat teče beseda? Česa se pogosteje spominjate: dobrih, veselih ali slabih trenutkov?
10. Česa se pa ti najpogosteje in/ali najraje spominjaš?
11. Ali se kdaj srečaš s kakšnim predmetom (stvarjo) iz preteklosti? S katerim? Kaj se zgodi (kaj ti predstavlja, na kaj se, če sploh se, ob njem spomniš)?
12. Katerih simbolov, gesel, parol se spominjaš? Kaj ti predstavljajo, pomenijo?
13. Ali mi lahko v nekaj besedah opišeš, kakšen je bil po tvoje Tito?
14. Ali bi oblekel majico s Titovo podobo ali pa nosil kakšno drugo stvar, ki simbolizira čase Jugoslavije? Zakaj da oziroma zakaj ne? Kaj si misliš o mladih, ki to nosijo?
15. Ali poslušáš balkansko glasbo (jugoglasbo)? Zakaj?
16. Ali si se kdaj udeležil-a balkanpartija? Zakaj?
17. Ali kdaj potuješ v države bivše Jugoslavije? Kam in zakaj?
18. Ali se kdaj pogovarjaš s tamkajšnjimi mladimi o preteklosti? O čem se pogovarjate?
19. Ali se ti zdi, da si danes na kakršenkoli način povezana-a z narodi bivše Jugoslavije?
20. Ali hrepeniš po čem iz preteklosti?
21. Ali se imaš za jugonostalgika?
22. Kdo je po tvojem jugonostalgik? Ali se ti zdi, da je jugonostalgija razširjena?
23. Kako se ti zdi, da mediji predstavljajo tiste čase?
24. Kako tujcem opišeš Slovenijo?

25. Kako si si ustvaril-a podobo o preteklosti?

6. VIRI IN LITERATURA

1. Adam, Barbara (1995): *Timewatch: The Social Analysis of Time*. Polity Press, Cambridge.
2. Bahloul, Joelle (1996): *The Architecture of Memory: a Jewish-Muslim Household in Colonial Algeria, 1937–1962*. Cambridge University Press, New York.
3. Berdahl, Daphne (1999): "(N)ostalgie" for the Present: Memory, Longing and East German things. *Ethnos*, vol. 64, 2, 192–210.
4. Boym, Svetlana (2001): *The Future of Nostalgia*. Basic Books, New York.
5. Brumen, Borut (2000): Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Založba cf., Ljubljana.
6. Brumen, Borut (2001): Umišljena tradicija "dobrih starih časov". V: Šmitek, Zmago, Brumen, Borut (ur.): *Zemljevidi časa/Maps of Time*. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 193–208.
7. Ceglar, Miha (1999): Balkan scena. V: Stankovič, Peter, Tomc, Gregor, Velikonja, Mitja (ur.): *Urbana plemena: subkulture v Sloveniji v devetdesetih*. ŠOU-Študentska založba, Ljubljana, 75–82.
8. Connerton, Paul (1989): *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge [etc.].
9. Fentress, James and Wickham, Chris (1992): *Social Memory*. Blackwell Publishers, Oxford.
10. Fritzsche, Peter (2002): How Nostalgia Narrates Modernity. V: Confino, Alon, Fritzsche, Peter (ur.): *The Work of Memory: New Directions in the Study of German Society and Culture*. <http://www.press.uillinois.edu/epub/books/confino/ch3.html>
11. Fulford, Robert (2001): A culture drowning in nostalgia. *The National Post*, December 24. <http://www.robertfulford.com/Nostalgia.html>
12. Giordano, Christian (2001): Mobilising History: The Politics of Time in European Societies. V: (ur.) Šmitek, Zmago in Brumen, Borut: *Zemljevidi časa/Maps of Time*. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 171–192.
13. Halbwachs, Maurice (2001): *Kolektivni spomin*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
14. Hrastar, Mateja (2002): SFRJ za ponavljalce. *Mladina*, št. 51. <http://www.mladina.tednik.si/tednik/200251/clanek/sfrj>
15. Hrastar, Mateja (2004): Ljubi diktator. *Mladina*, št. 21, 22–27.

16. Hutton, Patrick H. (1993): *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover.
17. Kramberger, Taja (2001): Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije. Spremnna beseda v Maurice Halbwachs: Kolektivni spomin. *Studia Humanitatis*, Ljubljana, 211–258.
18. Kuljić, Todor (2004): Tito u novom poretku sećanja. *Zgodovinski časopis*, let. 58, 1/2, 117–129.
19. Legislated nostalgia. The Word Spy.
<http://www.wordspy.com/words/legislatednostalgia.asp>
20. Lisle, Ben (2001): "The Almost Palpable Presence of the Past": Baseball, Memory and Nostalgia at the End of the Century. <http://www.xroads.virginia.edu/-MA01/Lisle/memory/close.html>
21. Lowenthal, David (1995): *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge [etc.].
22. Maličev, Patricija (2004): Halo Bing! Kako brat?! Sobotna priloga, *Delo*, leto 46, 183, 19–21.
23. Matos, Urša (2004): Robert Pešut – Magnifico. *Mladina*, št. 34.
http://www.mladina.si/tehdnik/200434/clanek/kul-kdo_je_kdaj-ursa_matos/
24. Milek, Vesna (2003): Leto 1991 pač ni leto nič: jugonostalgija, realna ali umišljena. Sobotna priloga, *Delo*, leto 45, 147, 20–21.
25. Milek, Vesna (2004): In v čem je fenomen?: Kajmak z marmelado. Sobotna priloga, *Delo*, leto 46, št. 7, 24–25.
26. Ostovich, Steven T. (2002): Epilogue: Dangerous Memories. V: Confino, Alon, Fritzsche, Peter (ur.): *The Work of Memory: New Directions in the Study of German Society and Culture*. <http://www.press.uillinois.edu/epub/books/confino/epilog.html>
27. Petrović, Tanja (2004): Die slowenische Kultur heute: Europeanisch mit jugoslawischem Beigeschmack. V: *Ost-West-Gegeninformationen*, 16/2, 3–6.
28. Petrović, Tanja: When we were Europe. (Prispevek bo izšel v publikaciji v okviru mednarodnega projekta Remembering Communism, ki ga vodi Maria Todorova.)
29. Pugliese, Stanislao (1998): La cultura di nostalgia: fascismo nella memoria degli italo-americani. http://www.fga.it/altreitalia/_contributi/00000004.htm
30. Rihtman, Avguštin D. (2000): *Ulice moga grada: Antropologija domačeg terena*. Čigoja Štampa, Beograd.

31. Stankovič, Peter (2002): Uporabe "Balkana": rock in nacionalizem v Sloveniji v devetdesetih letih. *Teorija in praksa*, let. 39, 2, 220–238.
32. Šaver, Boštjan (2002): Maurice Halbwachs: Kolektivni spomin. *Ampak: mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo*, let. 3, 4, 65.
33. Štefančič, Marcel, jr. (2004): Več kot 100.000 gledalcev. *Mladina*, št. 1.
http://www.mladina.si/teodnik/200401/clanek/kul-film-marcel_stefancic_jr/
34. Toš, Niko (ur.) (1999): Vrednote na prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998.
35. Tomc, Gregor (1999): Teze o telesu. V: Stankovič, Peter, Tomc, Gregor, Velikonja, Mitja (ur.): *Urbana plemena: subkulture v Sloveniji v devetdesetih*. ŠOU-Študentska založba, Ljubljana, 7–13.
36. Tonkin, Elizabeth (1998): *Narrating our Pasts: The Social Construction of Oral History*. Cambridge University Press, New York.
37. Velikonja, Mitja (1999): Drugo in drugačno: subkulture in subkulturne scene devetdesetih. V: Stankovič, Peter, Tomc, Gregor, Velikonja, Mitja (ur.): *Urbana plemena: subkulture v Sloveniji v devetdesetih*. ŠOU-Študentska založba, Ljubljana, 14–22.
38. Velikonja, Mitja (v tisku): Tistega lepega dne: značilnosti nostalgичnega diskurza. V: *Bal canis*.
39. Vistoropski, Nika (2004): Ko se bodo otroci v Vojvodini sankali na Triglavu. *Ona*, leto 6, 31, 25–27.
40. Vodopivec, Nina (2005): Preteklost za sedanost: socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev. V: *Monitor ISH, letnik VII, št. 2*, Ljubljana, (v tisku).
41. Zei, Vida (2000): Esej o nostalgiji in Titu v mercedesu. *Javnost/The public*, vol. 7, 191–198.

